

İTİKÂDÂTU FIRAKI'L-MÜSLİMİN VE'L-MÜŞRİKÎN*

Fahreddin er-Râzî
Çev.: Faruk SANCAR**

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, İslam düşünce tarihinin en önemli şahsiyetlerinden biri olan Fahreddin er-Râzî'nin, mezhepler tarihi yazıcılığına yaptığı katkının en bariz örneği olarak kabul edilen, İtikâdât isimli eserinin Türkçe çevirisini sunmaktır. Râzî, bu çalışmasında *milel ve'n-nihal* literatüründeki diğer eserlerde ele alınan tüm fırka ve mezheplere kısaca da olsa temas etmiş, ayrıca sufileri ayrı bir fırka olarak zikrederek *İtikadat'a* kendi türündeki diğer eserlerde bulunmayan farklı bir vasıf kazandırmıştır.

ABSTRACT

The aim of this work is to give the translation of Fahreddin Razi's İtikadat, who is one of the most outstanding figures in the history of Islamic thought, accepted as the most considerable contribution made by him to the literature of the history of Islamic sects/denominations. In the work İtikadat, Razi dealt with, though shortly, all the divisions and denominations mentioned in other works pertaining to the literature of milel ve'n-nihal and, in addition, due to his treatment of sufis as a separate division, imprinted so distinctive mark on İtikadat that other works in its kind lacked.

* Sunduğumuz bu çeviri, Fahreddin er-Râzî'nin doğrudan mezhepler tarihi ile ilgili olarak kaleme aldığı "*İtikâdâtü fırakı'l-müslimîn ve'l-müşrikîn*" isimli eserinin tercümesidir. Eserin ilk neşri Ali Sâmî en-Neşşâr tarafından 1938 yılında Kahire'de ikincisi ise Muhammed el-Mutasım Billah el-Bağdâdî tarafından 1986 yılında Beyrut'da tahkikli olarak yapılmıştır.. Biz çevirimizde genel olarak Neşşâr'ın neşrini esas aldık. Ancak bazı durumlarda diğer neşre de müracaat ettik. Bu duruma da dipnotlarda işaret etmeye dikkat ettik. Çevirisini sunacağımız bu eser hakkındaki detaylı bilgi için bkz. Faruk Sancar, "İtikâdâtü Fırakı'l-Müslimîn ve'l-Müşrikîn ve el-Milel ve'n-Nihal Literatüründeki Yeri", *Kelam Araştırmaları*, Ocak 2009, c.1, ss. 131-148.

Not: Çeviriye eklediğimiz tahkik çalışmamızı, mezhepler tarihi çalışmalarında sıklıkla başvurulan temel kaynaklar çerçevesinde yaptık. Eğer bu eserlerin Türkçe tercümeleri varsa, ilk önce orijinal metne, daha sonra ise Türkçe çevirisine atıfta bulunduk. Metinde geçen özel isimlerin ilk geçtiği yerde, o kişiler hakkında kısa bir bilgi notu düşmeye gayret ettik.

** Arş. Gör., Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Kelam Anabilim Dalı, faruksancar@hotmail.com

“Kitâbü’l-fırak fî-şerhi ahvâli mezâhibi’l-müslimîn ve’l-müşrikin” ()**

Bu kitap on bâb şeklinde tertip edilmiştir.

BİRİNCİ BÂB

Mutezile Fırkalarının Açıklanması Hakkında

Bu konu da üç fasıl vardır.

Birinci Fasıl

Bütün Mutezilî Fırkaların İştirak Ettiği Konuların Beyanını Hakkında

Şunu biliniz ki Mutezile mezhebine mensup olanların hepsi, Allah’ın sıfatlarından ilim ve kudretin nefyedilmesi, Kur’ân’ın hâdis ve mahlûk olduğu ve de Allah’ın, kulların fiillerinin yaratıcısı olmadığı konularında ittifak etmişlerdir.

İkinci Fasıl

Mutezile Olarak İsimlendirilmelerinin Sebebi Hakkında

Vâsıl b. Atâ¹ ve Amr b. Ubeyd², Hasan el-Basrî³’nin (r.a) öğrencilerindendi. Fasık olan bir kimsenin “ne mümin ne de kafir olacağı” şeklinde yeni bir görüş ortaya attıklarında, Hasan el-Basrî’nin halkasından ayrılıp (itizal edip) mescidin başka bir köşesine oturdular. Bundan sonra insanlar “o ikisi, Hasan el-Basrî’nin halkasından ayrıldı (itizal etti)” demişlerdir. İşte bun-

1 Vâsıl b. Atâ (v. 131/748) Hasanü’l-Basrî’nin öğrencisidir. Mutezile’nin kurucularından kabul edilmektedir. “el-Menzile beyne’l-menzileteyn” görüşünü ilk ortaya atan kimsedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmed b. Yahyâ b.el-Murtazâ, *Tabakâtu’l-mu’tezile* (thk. Susanna Diwald-Wilzer, Beyrut 1380/1961), s.3, 4; Abdülkâhir el-Bağdâdî, *el-Fark beyne’l-fırak*, (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd) Kahire, ts., s. 117-120/85-87; Muhammed b. Abdülkerim eş-Şehristânî, *el-Milel ve’n-nihal* (thk. Ahmed Fehmî Muhammed), Beyrut 1992, I, 40-43.

2 Ebû Osman Amr b. Ubeyd b. Bâb el-Basrî (v. 142/759), Vâsıl b. Atâ’nın yakın arkadaşıdır. Vâsıl’ın itizalî fikirlerini benimseyip onunla birlikte Hasan el-Basrî’nin meclisinden ayrılmıştır. Zühdü ve takvası ile meşhurdur. İbnü’l-Murtazâ, *Tabakât*, s. 3.

3 Ebû Saîd el-Hasan b. Yesâr el-Basrî (v. 110/728) 21/ 642 yılında Medine’de doğdu. Kaynaklarda Zeyd b. Sâbit’in azatlı kölesi olduğu ifade edilmektedir. İlmi ve zühdü ile şöhret kazanmıştır. Bkz. İbn Sa’d, *et-Tabakâtu’l-kübrâ* (nşr. İhsân Abbâs), Beyrut 1968, VII, 156; İbnü’l-Murtazâ, *Tabakât*, s. 18; Süleyman Uludağ, “Hasan-ı Basrî” *DİA*, XVI, 291.

dan dolayı Mutezile olarak isimlendirilmişlerdir. Bu yüzden Mutezile'nin reisi olan Kâdî Abdulcebbâr⁴ şöyle demektedir: “Kur'an'da itizal lafzı her geçtiğinde onunla batıldan 'itizal etmek / uzaklaşmak' kastedilmektedir. İşte bu sebeple itizal kelimesinin bir övgü ifade ettiği anlaşılır”. Ancak, bu iddia Allah Teâlâ'nın “*Eğer bana inanmazsanız benden uzaklaşın/ itizal edin*”⁵ şeklindeki sözü nedeniyle geçersizdir. Zira bu ayetteki itizal'den murâd küfürdür.

Üçüncü Fası

Mutezile Fırkaları Hakkında

Biliniz ki, onlar on yedi firkadır.

Birinci Fırka: Ğaylâniyye⁶

Bunlar Ğaylân ed-Dimeşki⁷'nin taraftarlarıdır. Bu kimseler itizâl ve ircâ arasında bir düşünceyi benimsemişlerdir. Bahsi geçen Ğaylân, Mervân oğullarının yedinci halifesi olan Hişam b. Abdülmelik tarafından öldürülmüş olan kişidir.

İkinci Fırka: Vâsılıyye

Bunlar, fasığın ne mümin ne kâfir ne münafık ne de müşrik olduğunu ilk söyleyen Vâsıl b. Atâ el-Ğazzâl'in taraftarlarıdır. Onların görüşlerine göre, Ali ve Talha (r.a) her hangi bir konuda şahitlikte bulunsalar şahitlikleri kabul edilmez. Aynı konuda başka bir şahısla birlikte o ikisi de şahitlikte bulunsa diğer şahsın şahitliği kabul edilir⁸.

Üçüncü Fırka: Amriyye

⁴ Ebül Hasen Kâdî'l-Kudât Abdülcebbâr b. Ahmed b. Abdilcebbâr el-Hemedânî (v. 415/1024), Basra Mutezile'sinin meşhur kelamcısıdır. Bkz. İbnül-Mürtezâ, s. 112.

⁵ Duhân, 44/21.

⁶ Eş'arî, bu mezhebi mürcie fırkasının altında zikretmiştir. Ebül-Hasan el-Eş'arî, *Makalatü'l-İslâmiyyîn* (nşr. H. Ritter), Wiesbaden 1963, 136-137/trc. 140-141.

⁷ Ebû Mervan b. Müslim et-Dımaşki (v. 120/7738) Mabed el-Cühenî'nin öğrencisidir. Kader konusundaki görüşünü ondan almıştır. Bkz. İbnül-Murtazâ, *Tabakât*, s. 17, 25; Cihad Tunç, “Gaylan ed-Dımaşki”, *DİA*, XIII, 414-415.

⁸ Krş. Bağdâdî, *el-Fark*, 117/trc. 85-87; Ebül-Muzaffer el-İsferâyîni, *et-Tabsîr fi'd-dîn ve temyizi'l-fırkati'n-nâciye an'ül-fırakı'l-hâlikîn* (nşr. Muhammed Zâhid b. El-Hasen el-Kevserî), Kahire 1940, s. 40; Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, I, 40-43.

Amr b. Ubeyd'in taraftarlarıdır. Onların görüşlerinden biri de Talha ve Zübeyr'in şahitliklerinin⁹ hiçbir şekilde kabul edilmeyeceğidir¹⁰.

Dördüncü Fırka: Hüzeyliyye

Ebû Hüzeyl¹¹'in taraftarlarıdır. Onların görüşlerine göre Allah'ın yaratma vasfı, başka bir şeyi yaratmaya güç yetiremeyeceği bir sınıra dayanmıştır.

Beşinci Fırka: Nazzâmiyye

Bunlar, İbrahim b. Seyyâr en-Nazzâm¹²'ın taraftarlarıdır. Onların görüşlerinden biri şudur: Kul, Allah'ın yaratmaya kadir olmadığı şeyleri yapmaya kadirdir. Bu kimseler nazarında, icma, haber-i vâhid ve kıyas, delil değildir. Sahabe ve Hz. Ali hakkında kötü bir şey söylemezler.

Altıncı Fırka: Sümâmiyye

Sümâme b. Eşres¹³'in taraftarlarıdır. Memûn zamanında yaşamıştır. Fail olmadan fiilin meydana gelebileceği görüşündedirler¹⁴.

⁹ "Vâsılıyye ve Amriyye" firkalarında geçen şahitlik konusunun Cemel Vakası ile beraber değerlendirilmesi gerekmektedir. Zira Amr, Cemel günü, birbirleriyle savaşan iki topluluğun hepsinin birden fiska düştüğünü iddia etmiş ve bundan dolayı da bu savaşta yer alan hiç kimsenin şahitliğinin kabul edilmeyeceğini söylemiştir. Bkz. Bağdâdî, *el-Fark*, 117/trc. 85-87

¹⁰ Bağdâdî ve İsferyîni'de, "Amraviyye" şeklinde geçmektedir. Bkz. Bağdâdî, *el-Fark*, s. 20-21/trc. 87-88; İsferyîni, *et-Tabsîr*, 42.

¹¹ Ebu'l-Hüzeyl Muhammed b. el-Hüzeyl b. Abdillâh el-Basrî el-'Allâf: Mutezile'nin ileri gelenlerindedir. Ölüm tarihi ihtilâflı olup 226/840, 235/849, 237/851 verilen tarihler arasındadır. Basra Mutezile'sinin kurucusudur. İtizalî görüşlerini Vâsıl b. Atâ'nın öğrencisi Osmân b. Hâlit et-Tavîl'den almıştır. Çok iyi bir hatip olan Ebu'l-Hüzeyl'in, Mutezile'nin itikâdî bir mezhep olmasında büyük bir katkısı vardır. Bkz. İbnü'l-Murtazâ, *Tabakât*, s.7, 27, 44; Bağdâdî'de, "Huzeliyye" şeklinde s. 121/trc. 88; İsferyîni, *et-Tabsîr*, 42; Şehristânî, *el-Milel*, I, 44.

¹² Tam adı, Ebu İshâk İbrâhîm b. Seyyâr b. Hânî el-Basrî (v. 231/845) olmasına rağmen daha çok Nazzâm ismiyle tanınmaktadır. Ebu'l-Hüzeyl'in kız kardeşinin oğlu ve Câhiz'in hocasıdır. Kaynaklarda mantığının ve zekâsının kuvvetinden sıklıkla bahsedilmektedir. Hayatı ve görüşleri için bkz. İbnü'l-Murtazâ, *Tabakât*, s. 49, 52; Bağdâdî, *el-Fark*, 131-151/trc. 95-110; İsferyîni, *et-Tabsîr*, 43; Şehristânî, *el-Milel*, I, 47-53.

¹³ Sümâme b. Eşres en-Nümeyrî (v. 213/828), Benû Nümeyr'in azatlı kölesidir. Mutezile'nin yedinci tabakasındadır. Me'mun, Mu'tasım ve Vâsık dönemlerinde yaşamıştır. Kaynaklarda Me'mun'un itizalî fikirleri benimsemesinde onun etkili olduğu söylenmektedir. Bkz. İbnü'l-Murtazâ, *Tabakât*, s. 62, 54;

Yedinci Fırka: Bişriyye¹⁵

Bişr b. Muammer b. Abbâd¹⁶ es-Sülemî¹⁷ye uyanlardır. Onlar tıpkı felsefecilerin görüşlerinde yer aldığı gibi nefis-i natıkayı kabul etmişler ayrıca cismin niteliklerinin sınırsız olduğunu (sınırsız manaları) kabul etmişlerdir.

Dokuzuncu Fırka: Muzdâriyye

Ebû Musa b. İsa b. Mesih el-Muzdâr¹⁸'in taraftarlarıdır. O, Bişr'in öğrencisi ve Cafer b. el-Hâris ile Cafer b. el-Mübeşşir'in hocasıdır.

Onuncu Fırka: Hişâmiyye

Hişâm b. Amr el-Kütî¹⁹'nin taraftarlarıdır. O, “*Hasbünallahu ve ni'me'l-vekil*” denilmesine karşı çıkıyordu. Çünkü, vekil isminin Allah için kullanılmasını caiz görmüyordu.

Bağdâdî, *el-Fark*, s. 172–175 /trc. 125–127; İsferyâni, *et-Tabsîr*, s. 45; Şehristânî, *el-Milel*, I, 61–62.

- ¹⁴ Burada faili olmayan fiille kastedilen, mütevellid fiillerdir. Ancak bu görüş yaratıcının nefyedilmesi sonucunu doğurur. Çünkü fail olmaksızın bir fiilin var olabilmesi mümkün olduğu takdirde, bütün fiillerin bir fail olmadan meydana gelmesi de mümkün olmuş olurdu. Tıpkı yazar olmadan yazının olması mümkün olduğunda, mevcut kitapların hepsinin de yazarı olmadan meydana gelmesinin imkan dâhilinde olması gibi. Çev.
- ¹⁵ “Bişriyye” ismi bazı mezhepler tarihi eserlerinde Bişr b. Mu'temir'in taraftarları için kullanılırken, Râzî bu ismi Muammer b. Ebû Abbâd es-Sülemî'nin taraftarları için kullanmıştır. Bağdâdî, İsferyâni ve Şehristânî, Ebû Ubbâd es-Sülemî'nin taraftarlarını “Muammeriyye” fırkası altında kaydetmiştir. Krş. Bağdâdî, *el-Fark*, s. 151/trc. 110; İsferyâni, *et-Tabsîr*, s. 45; Şehristânî, *el-Milel*, I, 56–58.
- ¹⁶ Eseri neşreden Sâmî en-Neşşâr, bu kelimeyi Ubbâd olarak harekelemiş. Ancak diğer kaynaklarda böyle bir okunuşa rastlamadık. Çev.
- ¹⁷ Tam adı Muammer b. Abbâd es-Sülemî (v. 210/825) olup künyesi Ebu Amr'dır. Mutezile'nin altıncı tabakasındandır. Mezhebine birçok hususta muhalefet etmiştir. Halife Hârûn Reşid tarafından hapsedilmiştir. Krş. İbnü'l-Murtazâ, *Tabakâtü'l-Mu'tezile*, s. 54; Bağdâdî, *el-Fark*, s. 152–155/trc. 110–114; İsferyâni, *et-Tabsîr*, s. 45.
- ¹⁸ Kaynaklarda daha çok Ebu Mûsâ el-Murdâr olarak zikredilen İsâ b. Subayh (v. 226/840), Bişr el-Mutemir'in öğrencisidir. Mutezile'nin yedinci tabakasındandır. Zühdü ile meşhur olmasından dolayı Mutezile'nin rahibi olarak isimlendirilmiştir. Bkz. İbnü'l-Murtazâ, *Tabakât*, s. 70; Bağdâdî, *el-Fark*, s. 164–166/ trc.120–122; İsferyâni, *et-Tabsîr*, s. 47; Şehristânî, *el-Milel*, I, 60.
- ¹⁹ Birçok kaynakta adı Hişâm b. Amr el-Fuvatî olarak geçmektedir. Doğrusuda bu olmalıdır. Başlangıçta Ebu'l-Hüzeyl'in ashâbı arasındayken daha sonra ondan ayrılmıştır. Mutezile'nin altıncı tabakasına mensuptur. 226/840 tari-

On Birinci Fırka: Câhiziyye

Amr b. Bahr el-Câhiz²⁰'in taraftarlarıdır. Onların görüşlerinden biri de bütün bilgilerin zarurî olduğudur.

On İkinci Fırka: Cübbâiyye

Ebû Ali Muhammed b. Abdülvehhâb el-Cübbâi'nin²¹ taraftarlarıdır. Bir arazın tek bir durumda ve aynı anda hem mevcût/var hem de mâdum/yok olmasının mümkün oluşu, onun görüşlerinden biridir. Onlar bu görüşlerini Allah'ın kelamına da uygulamışlardır.

On Dördüncü Fırka: Behşemiyye

Ebû Behşem Abdüsselâm b. Ali el-Cübbâi'ye²² uyanlardır. Onlar *hâl'i* kabul etmişler ve Allah'ın, kendisinden günah sadır olmadan kulunu cezalandırmasını caiz görmüşlerdir.

On Beşinci Fırka: Ahşediyye

Muhammed b. Ömer es-Saymerî²³'nin öğrencisi olan Ahşed b. Ebû Bekr'e uyanlardır²⁴. Onlar Ebû Hâşim ve taraftarlarını tekfir etmişlerdir.

hinde vefat etmiştir. Krş. Eş'arî, *Makâlât*, s. 157/trc. 155; İbnü'l-Murtazâ, *Tabakât*, s. 61; Bağdâdî, *el-Fark*, s. 159/ trc. 116; İsferyânî, *et-Tabsîr*, s. 46; Şehristânî, *el-Milel*, I, 63.

²⁰ Tam adı Ebu Osmân 'Amr b. Bahr el-Câhiz (v. 870)'dır. Mutasım ve Mutevekkil dönemlerinde yaşamış olan Câhiz, Mutezile'nin yedinci tabaksındandır. Krş. İbnü'l-Murtazâ, *Tabakât*, s. 67; Bağdâdî, *el-Fark*, s. 175/ trc. 127; İsferyânî, *et-Tabsîr*, 49; Şehristânî, *el-Milel*, I, 65.

²¹ Ebu Ali Muhammed b. Abdülvehhâb el-Cübbâi (v. 303/916), Mutezile'nin sekizinci tabakasındandır ve Basra ekolüne mensuptur. Ebu'l-Hüzeyl'den sonra Mutezile'nin en önemli isimlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Ebu'l-Hasan el-Eş'arî'nin hocası ve üvey babasıdır. Daha sonra Eş'arî, hocasından ayrılarak ehl-i sünnete geçmiştir. Bazı meselelerde kendi ekolünden farklı görüşler ileri sürmüştür. Bu meselelerin ayrıntıları için bkz. İbnü'l-Murtazâ, *Tabakât*, s. 80; Bağdâdî, *el-Fark*, s. 183/trc. 133; İsferyânî, *et-Tabsîr*, s. 52; Şehristânî, *el-Milel*, I, 67.

²² Tam adı, Ebû Hâşim Abdüsselâm b. Muhammed b. Abdülvehhâb el-Cübbâi'dir. Mutezile'nin dokuzuncu tabakasındandır. Birçok konuda babası el-Cübbâi'ye karışı çıkmıştır. Bağdat'ta 321/933'de ölmüştür. Bkz. İbnü'l-Murtazâ, *Tabakât*, s. 94; Bağdâdî, *el-Fark*, s. 184/trc.134; İsferyânî, *et-Tabsîr*, s. 53; Şehristânî, *el-Milel*, I, 67.

²³ Dokuzuncu tabakadandır. Zühdü ve takvası ile tanınır. H. 315'de vefat etmiştir. Bkz. İbnü'l-Murtazâ, *Tabakât*, s. 96.

²⁴ Ebu Bekr Ahmed b. Ali b. el-Ahşed (v. 326), Mutezile'nin fazileti, fesahati ve belagatiyle meşhur olan âlimlerindendir. İbn Nedîm, *el-Fihrist* (nşr. İbrâhîm

On Altıncı Fırka: Hayyâtiyye

Ebû Kâsım el-Ka'bi²⁵'nin hocası olan Ebû'l-Hasan Abdurrahim el-Hayyât²⁶a uyanlardır. Onlar “Cismin yokluk durumunda (hal-i adem) da bir cisim olduğunu” söylemişler hatta bu düşüncüyü olmayan bir atın binicisinin olabileceği düşüncesine dayandırmışlar ve bu görüşü benimseyip bunun mümkün olduğunu söylemişlerdir.

On Yedinci Fırka: Hüseyniyye

Kâdî Abdülcebbâr b. Ahmed'in öğrencisi olan Ebû'l-Hüseyyn Ali b. Muhammed el-Basrî²⁷ye uyanlardır. Daha sonra Ebû'l-Hüseyyn hocasına muhalefet ederek *hâlî*, *madûmu* ve manaları reddetti ayrıca evliyanın kerametlerini de caiz gördü. Ancak müridliğe karşı çıktı. Sem' ve basar konularında ise tavakkuf etti. Zamanımızda Ebû Hâşim ve Ebû'l-Hüseyyn el-Basrî'nin ashâbi olan bu iki fırka dışında diğer Mutezilî fırkalardan hiçbiri kalmamıştır.

İKİNCİ BÂB

Hariciler²⁸

Harici Fırkalarının Açıklanması Hakkında

Bütün haricî fırkaları günah işleyen kulun kâfir olacağı üzerinde birleşmektedirler. Onlar Osman, Ali, Talha, Zübeyr ve

Ramazân), Beyrut 1997, s. 210; İbnü'l-Murtazâ, bu ismi Ebû Bekr Ahmed b. Ali el-Ahşiz şeklinde kaydetmiştir. Krş. İbnü'l-Murtazâ, *Tabakât*, s. 100.

²⁵ Ebu'l-Kâsım Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd el-Belhî el-Ka'bi (v. 319/931) 273/836 yılında Belh'de doğmuştur. Hayyât'ın öğrencisidir. Mutazile'nin Bağdat ekolüne mensup olup sekizinci tabakadandır. İbnü'l-Murtazâ, *Tabakât*, s. 88; Bağdâdî, *el-Fark*, s. 180/ trc. 131; Adil Bebek “Ka'bi”, *DİA*, XXIV, 27.

²⁶ Tam adı, Ebu'l-Hüseyyn Abdurrahim b. Muhammed b. Osman el-Hayyât (v. 300/913)'dir. Mutezile'nin Bağdat ekolüne mensuptur ve sekizinci tabakadandır. İbnü'l-Murtazâ, *Tabakât*, s. 84; Görüşleri için bkz. Bağdâdî, *el-Fark*, s. 179/trc. 130; İsfarayîni, *et-Tabsîr*, s. 51; Şehristânî, *el-Milel*, I, 66.

²⁷ Tam adı, Ebû'l-Hüseyyn Muhammed b. Alî b. Tayyib el-Basrî (v.436/1044)'dir. *Mutemed* isimli eseriyle tanınan Mutezile'nin on ikinci tabakasına mensup bir kelam ve fıkıh âlimidir. Bkz. İbnü'l-Murtazâ, *Tabakât*, s. 118; Ahmed Akgündüz, “Ebu'l-Hüseyyn el-Basrî”, *DİA*, X, 326.

²⁸ Hariciler, Ali b. Ebî Tâlib'i hakeme başvurmasından dolayı kâfir sayma hususunda hem fikir olan ve büyük günah işleyen herkesin kâfir olacağına ittifak eden zümredir. Bkz. Eş'arî, *Makâlât*, s. 86/trc.102.

Aişe'yi tekfir ederlerken, Ebû Bekir ve Ömer'i ise tazim ile anmaktadırlar.

Birinci Fırka: Muhakkimiyye

Onlar, Hz. Ali iki kişiyi hakem tayin ettiğinde, “eğer sen gerçekten kendinin imam olduğunu biliyorsan niçin bize savaşmayı emrettin”²⁹ diyen ve daha sonra Hz. Ali'den bu sebeple ayrılıp Hz. Ali ve Hz. Muaviye'yi tekfir eden kimselerdir³⁰.

İkinci Fırka: Ezârîka

Ebû Nâfi b. Râşid b. el-Ezrak³¹ın taraftarlarıdır. Onların görüşüne göre kendilerine muhalefet eden kimseleri öldürmek caizdir.

Üçüncü Fırka: Necedât

Necdet b. Âmir en-Nahî³²ye uyanlardır. Onlar kendilerine muhalefet edenlerin öldürülmesini vacip görmekteydiler ve Sicistan'daki haricilerin çoğunluğu da onun görüşündeydi.

Dördüncü Fırka: Beyhesiyye³³

Ebû Beyhes³⁴'in taraftarlarıdır. Onların görüşlerine göre Allah'ı, O'nun isimlerini ve şeriatının ayrıntılarını bilmeyen bir kimse kâfirdir³⁵.

²⁹ Tırnak içerisindeki bu ifade Leyden nüshasında: “Eğer gerçekten imam olduğunu bilmiyorsan Hakemlerin hükmüne niçin rıza gösterdin ve bize savaşmayı emrettin” şeklinde geçmektedir.

³⁰ Krş. Bağdâdî, *el-Fark*, s. 74/trc.55; Şehristânî, *el-Milel*, I, 107.

³¹ Ebu Nâfi b. Râşid b. el-Ezrak (v.65/685), Hâricilerin ileri gelen fikhîçilerin dandır. Abdullah b. Abbâs ile birçok meselede tartışmıştır. Taraftarları çoğalınca Basra'ya kuşatmış, ahalinin çoğu göç etmek zorunda kalmıştır. Daha sonra valiyi öldürüp şehri ele geçirmiştir. Ancak sonunda yakalanıp öldürülmüştür. Bkz. Sa'd b. Abdillâh Ebi Halef el-Eş'arî el-Kummî, *Kitâbu'l-makâlât ve'l-fırak* (nşr. Muhammed Cevâd Meşkûr), Tahran 1963, s. 85; Hasan b. Mûsâ en-Nevbahtî, *Kitâbu fıraki's-Şia* (nşr. H. Ritter), İstanbul 1931, s. 64; Eş'arî, *Makâlât*, s. 86/trc. 102; Bağdâdî, *el-Fark*, s. 82/trc.60; Şehristânî, *el-Milel*, I, 111.

³² Bu fırka, kaynaklarda daha çok Necdet b. Âmir el-Hanefî ismindeki şahsa nispet edilmektedir. Ancak Râzî, onun ismini Nahî olarak kaydetmiştir. Necdet b. Âmir el-Hanefî (v.69/688) başlangıçta Nâfi b. Ezrak ile birlikteyken daha sonra ondan ayrılarak Yemâme'ye çekildi. O ve taraftarları h. 69/ yılında yakalanıp öldürülmüşlerdir. Bkz. Eş'arî, *Makâlât*, s. 89/trc. 105; Bağdâdî, *el-Fark*, s. 87/trc. 63; I, Şehristânî, *el-Milel*, I, 116.

³³ Râzî, tıpkı Eş'arî (s. 113/trc.122) ve Şehristânî (s. 121) gibi bu fırkayı müstakil bir Hâriciyye fırkası olarak ele alırken, Bağdâdî (s. 108/trc.78) bu fırkayı İbrâhimîyye'den ayrılan bir fırka olarak göstermektedir.

Beşinci Fırka: Acârîde

Abdülkerim b. Acred³⁶'e uyanlardır. Onlara göre Yûsuf süresi Kur'an'dan değildir. Çünkü bu süre, *aşk*, *âşık* ve *mâşuk'tan* bahsetmektedir. Bu neviden sözlerin Allah'ın kelâmı olması caiz değildir³⁷.

Altıncı Fırka: Saltiyye

Osmân b. Ebî Salt'e uyanlardır. Onlara göre ancak kendi mezheplerine giren kişi müslüman olmuş olur. Yine onlar çocukların, ancak buluş çağlarına geldiklerinde müslüman olduklarına hükmediyorlar³⁸.

Yedinci Fırka: Meymûniyye

Onlar Meymûn b. İmrân³⁹'in takipçileridir. Onlar kendi kızlarıyla evlenmeyi caiz görürler ve şerrin Allah'tan olduğunu kabul etmezler.

Sekizinci Fırka: Hamziyye

Hamza b. Edrek⁴⁰'in taraftarlarıdır. Onlar kâfirlerin çocuklarının kesin olarak cehennemde olacağına hükmediyorlardı⁴¹.

³⁴ Tam adı, Ebû Beyhes el-Heysam b.Câbir (v.94/713)'dir. Benû Sa'd b. Dubeya kabilesine mensuptur. Velid döneminde Haccâc onu yakalamak isteyince Medine'ye kaçmış ancak yakalanarak idam edilmiştir. Bkz. Şehristânî, *el-Milel*, I, 121.

³⁵ Krş. Kummî, *Makâlât*, s. 85, 221; Nevbahti, *Fıraku's-Şia*, s. 64; Eş'arî, *Makâlât*, s. 122; Bağdâdî, *el-Fark*, s. 108/trc. 78; Şehristânî, *el-Milel*, I, 121; Şerif Ali b. Muhammed el-Cürcânî, *Kitâbü't-Tarîfât*, Beyrut 1995, s. 49.

³⁶ Kaynaklarda Abdülkerim b. Acred hakkında fazla bilgi yoktur. Belhli olduğu bilinmektedir. Ölüm tarihi kesin olarak bilinmemekle beraber 120/738 yılı civarında vefat ettiği söylenmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Öz, "Acârîde" *DİA*, I, 319.

³⁷ Bkz. Eş'arî, *Makâlât*, s. 93/trc. 108; Bağdâdî, *el-Fark*, s. 93/trc. 66; Şehristânî, *el-Milel*, I, 124; Cürcânî, *Tarîfât*, s. 147.

³⁸ Bkz. Eş'arî, *Makâlât*, s. 97/trc. 110; Bağdâdî, *el-Fark*, s. 97/trc. 70; Şehristânî, *el-Milel*, I, 124. Cürcânî, *Tarîfât*, s. 134.

³⁹ Meymûn b. İmrân veya Meymûn b. Hâlid' e uyanlardır. İrade, kader ve istitaat konularında Acârîde'den ayrılarak Mutezile'nin görüşlerini benimsemişlerdir. Krş. Eş'arî, *Makâlât*, s. 93/trc.108; Bağdâdî, *el-Fark*, s. 280/trc.217; Şehristânî, *el-Milel*, I, 126.

⁴⁰ Hamza b. Erdek eş-Şâmi el-Hâricî, 179/ 795 yılında Horasan'da isyan etmiştir. Abbasi kuvvetleriyle uzun süre mücadele ettikten sonra Me'mun döneminde yakalanarak öldürülmüştür. Bkz. Bağdâdî, *el-Fark*, s. 98/trc.70.

⁴¹ Krş. Kummî, *Makâlât*, s. 56; Eş'arî, *Makâlât*, s. 93/trc. 108; Bağdâdî, *el-Fark*, s. 98/trc. 70; Şehristânî, *el-Milel*, I, 125. Cürcânî, *Tarîfât*, s. 93.

Dokuzuncu Fırka: Halefiyye⁴²

Halef⁴³'in taraftarlarıdır. Onlara göre hayır da şer de Allah'tan değildir.

Onuncu Fırka: Etrâfiyye⁴⁴

Onlara göre dünyanın herhangi bir köşesindeki her hangi bir kişi, şeriatın hükümlerini bilmez ise mazur sayılmaz⁴⁵.

On Birinci Fırka: Şuaybiyye

Bu topluluk, Şuayb b. Muhammed'in ahabıdır. Onlar kulun mücid değil müktesib olduğunu söylerler. Ancak, bu bidatin dışındaki konularda diğer hârici fırkalarıyla hem fikirdirler⁴⁶.

On İkinci Fırka: Hâzimiyye⁴⁷

Onlar, Muvâfât⁴⁸ görüşünü ileri sürmüşleridir.

On Üçüncü Fırka: Sa'lebiyye

Sa'leb b. Âmir⁴⁹'in taraftarlarıdır. Onlar, teklif çağında açıkça kendilerinden bir batıl davranış zuhur edinceye kadar çocukların velisi olduklarını iddia etmişlerdir⁵⁰.

⁴² Meymûniyye'ye muhalefet ederek onlardan ayrılan daha sonra Kirman ve Mukran haricilerinin lideri olan Halef'e intisap edenlerden oluşmaktadır. Bkz. Eş'ari, *Makâlât*, s. 93/trc. 108; Bağdâdî, *el-Fark*, s. 96/trc. 69; Cürcânî, *Tarîfât*, s. 101.

⁴³ Kastedilen kişi Halef el-Hâricî olmalıdır. Bkz. Şehristânî, *el-Milel*, I, 125.

⁴⁴ Sicistanlı Gâlib b. Şâzân'ın taraftarlarıdır. Şehristânî, *el-Milel*, I, 127.

⁴⁵ Diğer nüshada "mazur sayılırlar" demektir. Bu daha doğru gözükmektedir. Çünkü Şehristânî ve Cürcânî'deki ifadeler de aynı doğrultudadır. Krş. Şehristânî, *el-Milel*, I, 125; Cürcânî, *Tarîfât*, s. 113.

⁴⁶ Krş. Eş'ari, *Makâlât*, s. 94/trc. 108; Bağdâdî, *el-Fark*, s. 95/trc. 68; Şehristânî, *el-Milel*, I, 126; Cürcânî, *Tarîfât*, s. 127.

⁴⁷ Bu fırkanın ismini Eş'arî ve Bağdâdî, Hâzimiyye; Şehristânî ve Cürcânî, Câzimiyye şeklinde kaydetmiştir. Hâzîm b. Ali'ye mensup olan guruptur. Görüşleri için bkz. Eş'ari, *Makâlât*, s. 96/trc. 110; Bağdâdî, *el-Fark*, s. 94/trc. 67; Şehristânî, *el-Milel*, I, 127; Cürcânî, *Tarîfât*, s. 73.

⁴⁸ "Muvâfât", İlahî ilimle kulun ölüm anında iman-küfür açısından değişiklik arz eden durumu arasındaki ilişkiyi ifade eden kelâm terimidir. Eş'ari'ye göre Allah'ın kulun fiillerine göre değil, ömrünün sonunda varacağı noktaya göre ona dostluk ve düşmanlık göstermesi demektir. Eş'ari, *Makâlât*, s. 96, 100, 547; Yusuf Şevki, "Muvâfât" *DİA*, XXXI, 409.

⁴⁹ Bağdâdî'de, Sa'lebe b. Mişkân olarak geçmektedir. Bkz. Bağdâdî, *el-Fark*, s. 100/trc. 72.

⁵⁰ Krş. Eş'ari, *Makâlât*, s. 97/trc. 110; Bağdâdî, *el-Fark*, s. 100/trc. 72; Şehristânî, *el-Milel*, I, 127.

On Dördüncü Fırka: Ahnesiyye⁵¹

Ahnes b. Kays'ın taraftarlarıdır. Onlar kendileriyle hem fikir olmayan insanlardan uzak dururlar ve muhaliflerinin şehirlerinde otururmazlardı⁵².

On Beşinci Fırka: Ma'bediyye

Ma'bed'in ashabıdır. Onlar, farklı bir dine mensup bir kadınla evlenmeyi caiz görmezler⁵³.

On Altıncı Fırka: Reşidiyye/Ruşeydiyye⁵⁴

Onlar, öşre tabi ürünlerde ister yağmur suyu ister el emeği ile sulansın öşrün tamamının verilmesini gerekli görmüşlerdir⁵⁵.

On Yedinci Fırka: Mükerrerriyye/Mükremiyye⁵⁶

Onlar Mükerrrem'in ashabıdır. Onlar, namaz kılmayanın namazı terk ettiği için değil, Allah'ı tanımadığından dolayı kâfir olduğunu ileri sürmüşlerdir.

On Sekizinci Fırka: Malûmiyye ve Mechûliyye⁵⁷

Malumiyye, Allah'ı bütün isimleriyle birlikte bilmeyen bir kimsenin, kafir olacağını ileri sürerken; *Mechûliyye*, Allah'ın tüm esmâsının bilinmesinin vacib olmadığını iddia etmiştir.

On Dokuzuncu Fırka: İbâziyye⁵⁸

⁵¹ Râzî, Ahnesiyye'yi müstakil bir Hâriciyye fırkası olarak sayarken Eş'arî (s. 97/trc.110) ve Bağdâdî (s. 101/trc. 73) ise Se'âlîbe'nin bir kolu olarak kabul etmektedir.

⁵² Mutasım Billah tarafından yapılan neşirdeki metin tam tersi bir manaya gelmektedir: "Onlar kendileriyle hem fikir olanlardan uzak dururlar ve muhaliflerinin şehirlerinde otururlardı" Çev.

⁵³ Krş. Eş'arî, *Makâlât*, s. 98/trc. 111; Bağdâdî, *el-Fark*, s. 101/trc. 73.

⁵⁴ Reşid et-Tûsi'ye mensup olan kimselerdir. Bkz. Şehristânî, *el-Milel*, I, 127.

⁵⁵ Krş. Eş'arî, *Makâlât*, s. 99/trc.112; Bağdâdî, *el-Fark*, s. 102/trc.74; Şehristânî, *el-Milel*, I, 127.

⁵⁶ Kurucusunun adı Eş'arî, Bağdâdî ve Şehristânî'de, Mükrem b. Abdullah el-Aclî olarak okunurken Râzî ve Cürcânî ise Mükerrrem b. Abdullah el-Aclî şeklinde kaydetmiştir. Krş. Eş'arî, *Makâlât*, s. 100/trc.112; Bağdâdî, *el-Fark*, s. 103/trc.74; Şehristânî, *el-Milel*, I, 130; Cürcânî, *Tarîfât*, s. 228.

⁵⁷ Esas itibarıyla bu iki fırka Hâzimiyye'ye bağlıdır. Krş. Eş'arî, *Makâlât*, s. 96/trc.110; Bağdâdî, *el-Fark*, s. 97/trc. 69; Şehristânî, *el-Milel*, I, 130; Cürcânî, *Tarîfât*, s. 204, 222.

⁵⁸ Adını kurucusu Abdullah b. İbâz'dan almıştır. Fırkanın adı Kuzey Afrika ve Umman'da Ebâziyye şeklinde söylenirken çağdaş yazarlar İbaziyye'yi tercih etmişlerdir. Bkz. Ethem Ruhi Fığlalı, "İbâziyye" *DİA*, XIX, 256.

Abdullah b. İbâz'ın taraftarlarıdır. Benî Ümeyye sultanlarının sonuncusu Mervân b. Muhammed döneminde ortaya çıkmıştır. İşin sonunda da öldürülmüştür⁵⁹.

Yirminci Fırka: Asfariyye⁶⁰

Ziyâd b. Asfar'a uyanlardır. Sözde takiyyeyi caiz görürlerken amelde takiyyeyi ise caiz görmezler.

Yirmi Birinci Fırka: Hafsiyye

Ebû Cafer b. Ebû Mikdâm'ın taraftarlarıdır. Onlar imanla şirk arasında Allah'ın bilgisi (marifetullah) olan başka bir hasletin bulunduğunu iddia etmişlerdir⁶¹.

ÜÇÜNCÜ BÂB

Ravâfız/Râfızîler

Bu kimseler ravâfıza/rafiziler olarak isimlendirilmişlerdir. Çünkü Zeyd b. Ali el-Hüseyn b. Ali b. Ebû Tâlib, Hişâm b. Abdülmelik'e isyan ederek karşısına çıktı. Ordusu Ebû Bekir'e hakaret edince, Zeyd b. Ali onları bundan men etti. Ancak ordusu bu yüzden onu terk etti. Sonuçta yanında iki yüz atlı dışında hiç kimse kalmadı. Zeyd b. Ali onlara şöyle dedi: “*Beni terk ediyorsunuz ha?*” Onlarda “*evet*” dedi. Böylelikle bu isim onların üzerinde kaldı.

Onlar, “**Zeydiyye, İmâmiyye, Keysâniyye**” olmak üzere üç fırkadır.

ZEYDİYYE

Zeydiyye⁶²: Onlar, Zeyd b. Ali Zeyne'l-Âbidin'e nispet edilmektedirler.

Zeydiyye de üç gruba ayrılır.

Birincisi: Cârûdiyye

⁵⁹ Krş. Eş'arî, *Makâlât*, s. 102/trc. 114; Bağdâdî, *el-Fark*, s. 103/trc.74; Şehristânî, *el-Milel*, I, 131.

⁶⁰ Sufriyye olarak bkz. Eş'arî, *Makâlât*, s. 101/trc.113; Bağdâdî, *el-Fark*, s. 90/trc. 65; Şehristânî, *el-Milel*, I, 134.

⁶¹ Hafs b. Ebi Mikdâm'a nispet edilen bu gruba göre şirk ile iman arasındaki fark, “marifetullahtan” ibarettir. Krş. Eş'arî, *Makâlât*, s. 102/trc. 114; Bağdâdî, *el-Fark*, s. 104/trc. 75; Şehristânî, *el-Milel*, I, 132.

⁶² Eş'arî, *Makâlât*, s. 65/trc. 83; Bağdâdî, *el-Fark*, s. 30/trc. 26; Şehristânî, *el-Milel*, I, 162.

Ebu'l-Cârûd⁶³'a tabi olanlardır. Onlar, Ebû Bekir ve Ömer (r.a) hakkında kötü söz söylemekteydiler⁶⁴.

İkincisi: Süleymâniye

Süleymân b. Cerir'in taraftarlarıdır. Onlar, Ebû Bekir ve Ömer'i tazim ile anarken; Osman (r.a)'ı küfürle itham etmekteydiler⁶⁵.

“Üçüncü Fırka: Sâlihiyye

Hüseyn b. Sâlih'in taraftarlarıdır. Ebû Bekir ve Ömer'i tazim ile anarken Osman hakkında tavnakkuf ederler.”⁶⁶

İMÂMİYYE⁶⁷

Onların birçok fırkası vardır.

Birincisi⁶⁸:

Onlar Abdurrahman b. Mülcem⁶⁹'in Hz. Ali'yi öldürmediğini bilakis öldürülen kimsenin insanlara Ali'nin şekline girmiş olarak görüldüğünü söylemektedirler. Onlara göre ise Ali, göğe yükselmiştir. Ancak daha sonra yeryüzüne inecek ve Ebû Bekir ile Ömer'i de getirip o ikisinden intikam alacaktır. Ayrıca onlar gök

⁶³ Ebu'l-Cârûd Ziyâd b. el-Münzir el-Hemedânî el-Hindî veya es-Sekafî (150/767?) Zeydiyye âlimlerindedir. Kaynaklarda ashabın üslubuna göre hadisler uydurduğu söylenmektedir. Bkz. Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *Kitâbu't-târîhu'l-kebîr* (nşr. Abdurrahman b. Yahyâ el-Yemânî v. dğr.), Haydarabad 1941-1960, III, 371.

⁶⁴ Kummî, *Makâlât*, s. 18; Nevbahtî, *Fıraku's-Şîa*, s. 19; Eş'arî, *Makâlât*, s. 66/trc. 85; Bağdâdî, *el-Fark*, s. 30/trc. 26; Şehristânî, *el-Milel*, I, 157,162.

⁶⁵ Nevbahtî, *Fıraku's-Şîa*, s. 9, 55; Eş'arî, *Makâlât*, s. 66/trc. 86; Bağdâdî, *el-Fark*, s. 32/trc. 28; Şehristânî, *el-Milel*, I, 159.

⁶⁶ Üçüncü fırkanın ismi tercümede esas aldığımız nüshada geçmemektedir. Tırnak içerisinde verdiğimiz ifadeler naşirin Leyden nüshasına dayanarak dipnota kaydettiği bilgilerdir.

⁶⁷ Krş. Nevbahtî, *Fıraku's-Şîa*, s. 90; Bağdâdî, *el-Fark*, s. 53/trc.41; Şehristânî, *el-Milel*, I, 163.

⁶⁸ Râzî, bu fırkanın ismini söylememiştir. Ancak bu fırkanın iddiaları Bağdâdî'nin İmamiyye fırkalarından biri olarak zikrettiği Muhammediyye fırkası ile örtüşmektedir. Bkz. Bağdâdî, *el-Fark*, s. 59/trc. 45.

⁶⁹ Abdurrahman b. Amr b. Mülcem el-Murâdî el-Hımyerî el-Kindî (v.40/661): Hz. Ali'nin katilidir. Başlangıçta Ali taraftarıydı. Sıffin'de onun yanında yer aldığı söylenmektedir. Fakat daha sonra Hâricîlerin safına geçmiştir. Nevbahtî, *Fıraku's-Şîa*, s. 20; Ethem Ruhi Fıglalı, “İbn Mülcem”, *DİA*, XX, 220.

gürültüsünün Ali'nin sesi, şimşegin ise onun sedası⁷⁰ olduğunu iddia etmişlerdir. Onlar gök gürültüsünün sesini duyduklarında “*Ey müminlerin emîri selam senin üzerine olsun*” derlerdi.

İkinci: Bâkırıyye

Onlar imametini Muhammed b. Ali el-Bakr⁷¹'a ulaştığında sona ereceğini ayrıca onun ölmediğini ve ölmeyeceğini ancak gaib olduğunu iddia etmişlerdir⁷².

Üçüncüsü: Nâmûsiyye⁷³

Cafer⁷⁴'in ölmediğini ve onun gaib olan imam olduğunu iddia etmişlerdir.

Dördüncü: İmâdiyye⁷⁵

Onlar, Cafer b. Sâdık⁷⁶'tan sonra imamın onun oğlu Musa olduğunu iddia etmişlerdir.

Beşinci: Şemtiyye⁷⁷

Onlar, Cafer b. Sâdık'tan sonra imamın, oğlu Muhammed b. Cafer olduğunu iddia etmişlerdir⁷⁸.

⁷⁰ Diğer nüshada “kırbaç/sevt” kelimesi geçmektedir. Buna göre şimşek Ali'nin kırbacının çıkardığı bir sestir.

⁷¹ Tam adı Ebû Cafer Muhammed el-Bâkır b. Ali b. el-Huseyn b. Ali b. Ebî Tâlib' dir. 56/675 yılında doğmuştur. İsnâaşeriyye'nin beşinci imamıdır. 114/732'de vefat etmiştir. Mustafa Öz, “Muhammed el-Bâkır”, *DİA*, XXX, 506–507.

⁷² Kummî, *Makâlât*, s. 33, 37, 44, 46; Bağdâdî, *el-Fark*, s. 59/trc. 45; Şehristânî, *el-Milel*, I, 166.

⁷³ Diğer mezhepler tarihi kaynaklarında bu isimde bir fırkaya rastlayamadık. Ancak aynı görüşlere sahip Nâvûsiyye isimli bir fırka mevcuttur. Muhtemelen Râzî'nin kastettiği fırka da budur. Bu fırka Basralı olan Abdullah b. Nâvûs veya Aclân b. Nâvûs'a nispet edilmektedir. Bu fırka Sârimiyye olarak da isimlendirilmiştir. Bkz. Kummî, *Makâlât*, s. 80, 212; Nevbahtî, *Fıraku's-Şîa*, s. 67; Eş'arî, *Makâlât*, s. 25/trc. 56; Bağdâdî, *el-Fark*, s. 82/trc.46; Şehristânî, *el-Milel*, I, 167.

⁷⁴ Ebu Ca'fer Muhammed b. Ali kastedilmektedir.

⁷⁵ Kaynaklarda bu fırkanın ismiyle ilgili olarak “Ammariyye”, “Eftahiyye”, “Fathiyye”, isimleri de kullanılmıştır. Bkz. Kummî, *Makâlât*, s. 87, 93, 110, 112; Eş'arî, *Makâlât*, s. 27/trc.58; Bağdâdî, *el-Fark*, s. 62/trc. 46; Şehristânî, *el-Milel*, I, 167.

⁷⁶ Cafer b. Muhammed el-Bâkır h. 80'de doğmuştur. Anne tarafından soyu Hz. Ebû Bekir'e dayanır. İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzibü't-tehzib*, Daru Sadr, ts., II, 103-105.

⁷⁷ Kummî ve Eş'arî'de Sumeytyyye, Bağdâdî ve Şehristânî'de Şumeytyyye olarak geçmektedir.

Altıncı: İsmâîliyye

Onlar, Cafer b. Sâdık'tan sonra imamın, Cafer b. İsmâîl olduğunu ancak İsmâîl'in kardeşinin sağlığında ölmesinden dolayı imametini kardeşine geçtiğini iddia etmişlerdir⁷⁹.

Yedinci: Mübârekiyye

Onlar, İsmâîl ölünce imametini kardeşine değil de oğlu Muhammed b. İsmâîl'e geçtiğini iddia etmişlerdir⁸⁰.

Sekizinci: Mementûriyye⁸¹

Onlar, Musa b. Cafer'in ölmediğini ancak gaib olduğunu iddia ediyorlardı. Onların bu isimle isimlendirilmesinin nedeni bu sözü söylediklerinde onlara bir topluluğun şöyle demesidir: "Allah'a yemin olsun ki siz ancak yağmura tutulmuş (mementura) köpeklersiniz". Yani söyledikleri bu sözün, zayıflığın/rekâket zirvesinde olmasından dolayı ıslak köpekler gibisiniz demişlerdir.

Dokuzuncu: Kat'îyye

Musa b. Cafer'in davetine kesin olarak inanmaktadırlar⁸².

Onuncu⁸³:

Bu kimseler Ali b. Musa er-Rıza öldüğünde kendilerini ona adayan ve imameti onun oğluna geçirmeyen kimselerdir.

On Birinci: Askeriyye

Hasan el-Askeri⁸⁴'nin imametini kabul eden kimselerdir.

⁷⁸ Krş. Kummî, *Makâlât*, s. 80, 224; Eş'ari, *Makâlât*, 27/trc. 57; Bağdâdî, *el-Fark*, s. 61/trc. 46; Şehristânî, *el-Milel*, I, 168.

⁷⁹ Krş. Kummî, *Makâlât*, s. 87, 213; Eş'ari, *Makâlât*, s. 25/trc. 56; Bağdâdî, *el-Fark*, s. 62/trc. 47; Şehristânî, *el-Milel*, I, 170.

⁸⁰ Krş. Kummî, *Makâlât*, s. 81, 217; Eş'ari, *Makâlât*, s. 27/trc. 57; Bağdâdî, *el-Fark*, s. 64/trc. 48; Şehristânî, *el-Milel*, I, 170.

⁸¹ Bu fırka için Müsâiyye, Müseviyye, Mufaddaliyye gibi isimler de kullanılmıştır. Krş. Kummî, *Makâlât*, s. 92; Eş'ari, *Makâlât*, s. 29/trc. 58; Bağdâdî, *el-Fark*, s. 63/trc. 47; Şehristânî, *el-Milel*, I, 168.

⁸² Bunlar imameti Câfer es-Sâdık'tan oğlu Müsâ'ya geçirirler ve Müsâ'nın ölümüne kesin olarak inanırlar. Krş. Kummî, *Makâlât*, s. 89, 236; Eş'ari, *Makâlât*, s. 17/trc. 4; Bağdâdî, *el-Fark*, s. 64/trc. 48.

⁸³ Râzî, herhangi bir fırka ismi vermemiştir. Kitabın naşiri hamîşte yer alan bir bilgiden hareketle bu fırkanın Müseviyye olduğunu söylemektedir.

⁸⁴ Hasan el-Askerî (v.260/874)'nin tam adı Ebû Muhammed Hasan b. Ali el-Hâdî b. Muhammed el-Cevâd et-Takî'dir. İsnâaşeriyye Şiasî'nin on birinci imamıdır. Büyük kardeşi Ebû Cafer Muhammed babasından önce vefat ettiği için İmam Ali el-Hâdî ölümünden dört ay önce onu kendisine halef tayin

On İkinci: Caferiyye⁸⁵

İmametın el-Hasan el-Askerî'den kardeşi Cafer⁸⁶'e geçtiğini iddia etmişlerdir.

On Üçüncü: Ashâbu'l-İntizar

Hasan el-Askerî'den sonra imametın oğlu Muhammed b. Hasan el-Askerî'ye geçtiğini ve onun gaib olduğunu ancak geri döneceğini iddia etmektedirler. Zamanımızdaki İmamiyye'nin benimsemiş olduğu görüş de budur. Onlar şöyle demektedirler: “*Ey Allah'ım Muhammed Mustafa'ya, Ali el-Murtazâ'ya, Fâtımatü'z-Zehra'ya, Hatıctü'l-Kübrâ'ya, el-Hasanü'z-Zekî'ye, Kerbelâ'da şehit olan Hüseyin'e, Zeyne'l-Âbidin'e, Muhammed b. Ali el-Bâkır'a, Cafer b. Muahmmmed es-Sâdık'a, Mûsâ b. Cafer el-Kâzım'a, Ali b. Mûsâ er-Rızâ'ya, Muhammed b. Ali et-Takî'ye, Ali b. Muhammed en-Nakî'ye, el-Hasan b. Ali'ye, beklenen kâim imam Muhammed b. Hasan el-Askerî'ye salat ve selam eyle*”.

İmâmiyye, onlardan on dördünün masum olduğunu, on ikisinin ise imam olduğunu iddia etmektedir. Ayrıca onlar, sahabeyi tekfir ediyorlar ve peygamberin vefatından sonra Ali, Fatıma, Hasan, Hüseyin, Zübeyr, Ammâr, Selmân, Ebû Zerr, Mikdât, Bilal ve Süheybe dışındaki kimselerin küfre düştüğünü iddia ediyorlardı. Bizim İmâmiyye konusunda zikretmiş olduklarımız denizden bir damla mesabesinde. Çünkü Râfızîlerden bazıları İmâmiyye'nin yetmiş üç fırkasını saydıkları kitaplar tasnif etmişlerdir.

Onlardan aşırıya gidenlerden birçok fırka vardır.

ĞULÂT FIRKALARI

Birincisi: Sebêbiyye/Sebeiyye⁸⁷

Abdullah b. Sebe⁸⁸'nin taraftarlarıdır. O, Ali'nin (r.a) Allah olduğunu iddia ediyordu. Ali (r.a) onlardan bir topluluğu yaktırmış

etmiştir. Kummi, *Makâlât*, s. 101, 102, 106, 107; Hamid Algar, “Hasan el-Askerî”, *DİA*, XVI, 289.

⁸⁵ Bu fırkanın Cafer es-Sâdık'a mensup olanlara verilen Caferiyye fırkası ile doğrudan bir bağı yoktur.

⁸⁶ Bahsedilen Cafer, İmam Ali el-Hâdi'nin kendi vefatında önce ölen büyük oğlu olan Cafer değil küçük oğlu olan Câfer'dir.

⁸⁷ Râzî'de Sebêbiyye olarak geçerken diğer kaynaklarda Sebeiyye şeklinde yer almaktadır.

⁸⁸ Abdullah b. Sebe' veya İbnu's-Sevdâ, San'alı bir Yahudi'dir. Annesinin siyahî olduğu ve Hz. Osman zamanında Müslüman olup daha sonra Müslümanlar arasında fitnelere sebep olan sapık fikirler yaymaya çalıştığı kaydedilmiştir.

ve şöyle demiştir: “Ben kötü bir şey gördüğümde bir ateş yakarım ve Kanberi (bunları cezalandırması için) çağırırım”.⁸⁹

İkincisi: Benâniyye

Benân b. İsmail el-Hindî⁹⁰'nin ashabıdır. Allah'ın Hz. Ali ve çocuklarına hulul ettiğini ve Allah'ın yüzü dışındaki organlarının tamamının “*Celal ve ikram sahibi rabbinin yüzü dışında her şey yok olacaktır*” ayeti sebebiyle yok olacağını iddia etmişlerdir.

Üçüncüsü: Hattâbiyye

Bunlar Allah'ın Ali (r.a)'ye sonra Hasan'a ondan sonra Hüseyin'e ondan sonra Zeynelabidin'e ondan sonra Bâkır'a ondan sonra da Sâdık'a hulul ettiğini iddia etmişlerdir. Cafer es-Sadık zamanında bu kimseler Mekke'ye doğru yöneliyor ve ona yani Cafer'e tapıyorlardı. Sadık bunu duyduğunda, reisleri olan Ebû'l-Hattâb'a bu durumu (dan hoşnut olmadığını) bildirdi. Bunun üzerine Ebu'l-Hattâb, Allah'ın Cafer'den ayrılarak kendisine hulul ettiğini, hatta kendisinin Allah'tan daha mükemmel olduğunu iddia etmiştir. Daha sonra yakalanıp öldürülmüştür⁹¹.

Dördüncüsü: Muğîriyye

Ancak bu şahsın tarihi bir gerçekliğinin olup olmadığı üzerinde tartışmalar halen devam etmektedir. Bkz. Kummî, *Makâlât*, s. 20; Ethem Ruhi Fiğlalı, “Abdullah b. Sebe” *DİA*, I, 133.

⁸⁹ Tırnak içerisindeki ifade suçluların yakalanıp cezalandırılması anlamında kullanılan bir kinaye olmalıdır. Krş. Kummî, *Makâlât*, s. 20, 55; Nevbahtî, *Fıraku's-Şîa*, s. 19, 20; Eş'arî, *Makâlât*, 15/trc. 46; Bağdâdî, *el-Fark*, s. 233/trc. 177-179; Şehristânî, *el-Milel*, I, 177.

⁹⁰ Diğer kaynaklarda bu isimde bir fırka tespit edemedik. Ancak Eş'arî ve Bağdâdî'de Beyân b. Sem'an et-Temîmî; Kummî ve Şehristânî'de Beyân b. Sem'an en-Nehdî'ye nispet edilen ve Beyâniyye ile aynı görüşleri iddia eden bir fırka bulunmaktadır. Bu firkanın kurcusunun tam adı Beyân b. Sem'an et-Temîmî en-Nehdî el-Yemenî'dir. Başlangıçta Küfe'de bir yem satıcısıyken daha sonra Muhammed bi Hüseyin'in kendisine vasiyette bulunduğunu iddia etmiştir. Halid b. Abdullah el-Kasrî tarafından 119/773 yılında yakalanmış ve yakılarak öldürülmüştür. Krş. Kummî, *Makâlât*, s. 33, 34, 37; Eş'arî, *Makâlât*, s. 5/35; Bağdâdî, *el-Fark*, s. 236/trc. 180.

⁹¹ Bu fırka Ebu'l-Hattâb Muhammed b. Ebi Zeyneb el-Ecdâ el-Kufî (v.143/760)'ye nispet edilmektedir. Ebu'l-Hattâb, Halife Mansûr döneminde yakalanarak öldürülmüştür. Krş. Kummî, *Makâlât*, s. 54,81; Nevbahtî, *Fıraku's-Şîa*, s. 37; Eş'arî, *Makâlât*, s. 10/trc. 41; Bağdâdî, *el-Fark*, s. 247/trc. 191; Şehristânî, *el-Milel*, I, 183.

Muğire b. Saîd el-İclî⁹²'ye uyanlardır. O, ilahlık iddia etmiş ancak daha sonra nefit ve ateşle yakılarak öldürülmüştür⁹³.

Beşincisi: Mansûriyye

Ebû Mansûr el-İclî⁹⁴'ye uyanlardır. Onlar da Muğire'nin görüşündeydiler. Ancak, bu görüşlere zinanın ve homoseksüelliğin mübah olmasını da eklediler. Daha sonra öldürüldüler.

Altıncısı: Cenâhiyye

Abdullah b. Cenâhayn'e tabi olanlardır. Onlara göre ma'rifet hâsıl olduktan sonra vacip olarak yapılması gereken başka bir taat kalmamış olur⁹⁵.

Yedincisi: Mufavvıdiyye

Onlar Allah'ın Ali'nin ve evlatlarının ruhlarını yarattığını, daha sonra âlemi(n idaresini) onlara havale ettiğini onlarında yerleri ve gökleri yarattığını iddia etmişlerdir. Onlar şöyle demektedirler: İşte bundan dolayı biz rükûda *sübhâne rabbiye'l-azîm* ve secdede *sübhâne rabbiye'l-'alâ* diyoruz. Çünkü *ilah*, Ali ve evlatlarıdır. *İlahü'l-Azim* ise âlemi onlara havale edendir⁹⁶.

Sekizincisi: Ğurâbiyye

Ali (r.a)'nin Hz. Muhammed'e bir karganın başka bir kargaya benzemesinden daha çok benzediğini söylemişlerdir. Ayrıca Hz. Muhammed ve Ali (r.a) arasındaki benzerliği vurgulamak için Allah'ın Cebrail'i Ali'ye gönderdiğini ancak onun şaşırarak risâleti Hz. Muhammed'e getirdiğini iddia etmişlerdir⁹⁷.

⁹² Muğire b. Saîd el-İclî, Kufeli bir sihirbazdı. İlk önce peygamberlik iddia etmiştir. Daha sonraları sihirbazlığa başlamıştır. Hâlid b. Abdillâh el-Kasriyy tarafından 119/737'de yakılarak öldürülmüştür. Mustafa Öz, "Gâliyye", *DİA*, XIII, 336.

⁹³ Krş. Kummî, *Makâlât*, s. 50, 74; Eş'arî, *Makâlât*, s. 23/trc. 55; Bağdâdî, *el-Fark*, s. 238/trc. 182; Şehristânî, *el-Milel*, I, 180.

⁹⁴ Ebu Mansur el-İclî Küfeliydi. Abdulkays kabilesine mensuptu ve çölde yetiştmişti. Okuma yazma bilmezdi. Nebi ve resul olduğunu iddia edince Emevî Halifesi Hişam b. Abdülmelik'in Irak valisi Yûsuf b. Ömer es-Sakafî onu yakalamış ve idam ederek öldürmüştür. Krş. Kummî, *Makâlât*, s. 46,47; Eş'arî, *Makâlât*, s. 9/trc. 39; Bağdâdî, *el-Fark*, s. 243/trc. 187; Şehristânî, *el-Milel*, I, 181.

⁹⁵ Krş. Eş'arî, *Makâlât*, s. 6/trc. 36; Bağdâdî, *el-Fark*, s. 245/trc. 189.

⁹⁶ Krş. Kummî, *Makâlât*, s. 92, 238; Nevbahtî, *Fıraku's-Şîa*, s. 84; Eş'arî, *Makâlât*, s. 16/trc. 47; Bağdâdî, *el-Fark*, s. 251/trc. 195.

⁹⁷ Krş. Bağdâdî, *el-Fark*, s. 250/trc. 195.

Dokuzuncusu⁹⁸:

Onlar, Cebrail'in risaleti, Ali'den Muhammed'e şaşırarak ve unutarak değil bilerek ve kasten geçirdiğini iddia etmişlerdir. Bu kimseler Cebrail'i kötü sözlerle anarlardı.

Onuncusu⁹⁹:

Bu kimseler Cebrail'in risaleti Ali'ye getirdiğini fakat Muhammed'in yaşça daha büyük olmasından dolayı Ali'nin bu konuda ondan yardım istediğini daha sonra ise Muhammed'in işi kendi üzerine aldığı ve halkı kendisine davet ettiğini iddia etmişlerdir. Bu kimseler Hz. Peygamberi kötü sözlerle anarlardı.

On Birincisi: Kâmilîye

Ebû Kâmil'in taraftarlarıdır. Hilafeti Ebû Bekir'e tevdi etmelerinden ötürü Sahabenin hepsinin kafir olduğunu iddia etmektedirler. Aynı şekilde Ali'yi de Ebû Bekir ile savaşmamasından ötürü tekfir etmişlerdir¹⁰⁰.

On İkincisi: Nasriyye

Onlar Allah'ın bazı zamanlarda Ali'ye hulul ettiğini ve Allah'ın, Ali'nin Hayber'in kapısını açtığı (yerinden söktüğü) o günde kendisine hulul etmiş olduğunu iddia etmektedirler.

On Üçüncüsü: İscâfiyye¹⁰¹

Onlar da (yukarıdaki fırka ile) aynı görüştedirler. Bu fırka günümüzde Halep ve Şam'ın çeşitli yerlerinde varlığını sürdürmektedir.

On Dördüncüsü: Ezeliye

Onlar, Ali'nin de Ömer'in de kadim ve ezeli olduğunu ancak Ali'nin sırf iyilik/hayır iken Ömer'in ise sırf kötülük/şerr olduğunu ve sürekli Ali'ye eziyet ettiğini ileri sürmüşlerdir. Sanki onlar bu görüşlerini Mecûsilerden almışlardır.

On Beşincisi: Keyyâliyye

⁹⁸ Bir mezhep ismi verilmemiştir.

⁹⁹ Bir mezhep ismi zikredilmemiştir. Ancak vasıfları verilen bu fırkanın özellikleri kaynaklarda Zemmiyye veya 'Albâiyye ismiyle geçen fırkanın özelliklerine uymaktadır. Krş. Kummî, *Makâlât*, s. 59, 63; Eş'arî, *Makâlât*, s. 14/trc. 45; Bağdâdî, *el-Fark*, s. 251/trc. 195; Şehristânî, *el-Milel*, I, 179.

¹⁰⁰ Krş. Kummî, *Makâlât*, s. 14; Eş'arî, *Makâlât*, s. 17/trc. 48; Bağdâdî, *el-Fark*, s. 54/trc. 41; Şehristânî, *el-Milel*, I, 178.

¹⁰¹ Leyden nüshasında "İshâkiyye" şeklinde geçmektedir. Naşir'in notu.

Ahmed b. Keyyâl el-Mülhid'in taraftarlarıdır. O hem sapıktı hem de saptırıyordu. Sapıklıklar ve yalanlar hakkında birçok kitap yazmıştır¹⁰².

KEYSÂNİYYE

Bunlar imametin Muhammed b. el-Hanefiyye'nin hakkı olduğunu söyleyen kimselerdir. Bu taife çeşitli firkalara ayrılmaktadır¹⁰³.

Birincisi: Kerbiyye

Ebû Kerb ed-Darîr'in taraftarlarıdır. Ali'den sonra Muhammed b. Hanefiyye'nin imam olduğunu, onun ölmeyip sağ olduğunu ve Radvâ dağında yaşadığını sağında bir aslanın sol tarafında da bir kaplanın bulunduğunu iddia etmişlerdir. Şair es-Seyyid el-Himyeri¹⁰⁴ ve şair Küseyyir¹⁰⁵ de bu görüşteydi¹⁰⁶.

İkincisi Muhtâriyye

Muhtâr b. Ebû Ubeyd es-Sekafi¹⁰⁷ye uyanlardır. Onlar Hüseyin'den sonra imamın Muhammed b. el-Hanefiyye olduğunu

¹⁰² Krş. Şehristânî, *el-Müel*, I, 185.

¹⁰³ Muhammed b. Hanefiyye'nin imam ve mehdî olduğunu iddia eden ilk aşırı grupların ortak adıdır. Eş'arî, (s. 18/trc. 49), Bağdâdî (s. 38/trc. 34), Şehristânî (I, 145) firkanın adının Hz. Ali'nin Sıffin savaşında ölen kölesi yahut Muhammed b. Hanefiyye'nin öğrencisi Keysân'dan veya Hz. Ali tarafından Muhtâr'a verildiği söylenen Keysân lakabından kaynaklandığı nakle-derken, Kummî (s.21), firkanın ismini Becile kabilesinin azatlılarından Ebu 'Amre Keysân'dan aldığını iddia etmektedir. Bkz. Mustafa Öz, "Keysâniyye", *DİA*, XXV, 362-363.

¹⁰⁴ Ebû Hâşim İsmâil b. Muhammed b. Zeyd es-Seyyid el-Himyerî, (v.173/789) ric'ata inanan meşhur bir Şii şairdir. Haşim oğullarına taassup derecesinde bir bağlılığı vardı. Bu yüzden şiirlerinin büyük kısmı Haşim oğullarına övgü, muhaliflerini de zem etmektedir. Bkz. Nevbahtî, *Fıraku's-Şîa*, s. 26; Eş'arî, *Makâlât*, s. 15/trc. 47; Bağdâdî, *el-Fark*, s. 43/trc. 34.

¹⁰⁵ Eserde Küser diye yazılmış ancak Küseyyir olması daha uygundur. Ebu Sahr Kuseyyir b. Abdirrahman b. Ebî Cum'a b. Esved: Emeviler döneminde yaşamış meşhur şairlerden biridir. Ric'at inancını benimseyen aşırı Şiilerdendi. 105/723'de ölmüştür. Bkz. Eş'arî, *Makâlât*, s. 19/trc. 59; Bağdâdî, *el-Fark*, s. 41/trc. 32.

¹⁰⁶ Krş. Kummî, *Makâlât*, s. 26, 27; Nevbahtî, *Fıraku's-Şîa*, s. 25; Eş'arî, *Makâlât*, s. 19/trc. 59; Bağdâdî, *el-Fark*, s. 39/trc. 31.

¹⁰⁷ Ebu İshâk Muhtâr b. Ebî Ubeyd b. Mesûd es-Sekafi (v.67/687) hicretin 1. yılında doğdu. Babası sahabiydi. Kaynaklarda Hz. Hüseyin'in intikamını almak amacıyla ayaklandığı ancak Küfe'de yakalanarak idam edildiği kaydedilmektedir. Kummî, *Makâlât*, s. 21,39; Nevbahtî, *Fıraku's-Şîa*, s. 24; İsmail Yiğit, "Muhtâr es-Sekafi", *DİA*, XXX, 54.

söylemişlerdir. Daha sonra Muhtâr kendisinin Muhammed'in vekili/naibi olduğunu ileri sürmüştü ve insanları sapıklığa davet etmiştir. (Bunu duyan) Muhammed onun bulunduğu yere gitmek ve onu bundan men etmek istedi. Muhtâr, onun niyetini anlayınca minbere çıktı ve şöyle dedi: Söylendiğine göre imamınız size doğru yola çıkmış. İmamın alametlerinden birisi de kendisine kılıcın tesir etmemesidir. O geldiğinde bu söylediğimi onun üzerinde deneyin. Bu haber Muhammed'e ulaştığında onun bununla kendisini öldürmeyi amaçladığını anladı ve korkarak bu amacından vazgeçti¹⁰⁸.

Üçüncüsü: Hâşimiyye

Onlar imamın Muhammed¹⁰⁹'den sonra Ebû Hâşim Abdullah b. Muhammed olduğunu iddia etmişlerdir. Ayrıca onun öldüğünü ve hilafeti Muhammed b. Ali b. Abdullah b. el-Abbâs'a vasiyet ettiğini ileri sürmüşlerdir. Bu topluluk Horasan'a ulaşıp insanları bu görüşe davet ettiğinde Sâhibü'd-Da've ve Ebû Müslim¹¹⁰ de orada idi. O'da bu daveti kabul etti. Neticede Ebû Müslim güçlü bir duruma geldiğinde halkı Abbas oğullarına (tabi olmaya) çağırdı, hilafeti Emevî oğullarından alarak onlara verdi¹¹¹.

Dördüncüsü: Ravendiyye¹¹²

¹⁰⁸ Krş. Kummî, *Makâlât*, s. 21,39; Nevbahtî, *Fıraku's-Şia*, s. 24; Bağdâdî, *el-Fark*, (Keysâniyye içinde) s. 38-53/trc. 31-41; Şehristânî, *el-Milel*, I, 145-146.

¹⁰⁹ Muhammed b. Hanefiyye kastediliyor. Çev.

¹¹⁰ Ebû Müslim Abdurrahman b. Müslim el-Horâsânî (v. 137/755), Abbasi ihtilâlinin önde gelen şahsiyetlerindedir. Emevî hanedanının yıkılmasında ve Abbâsîlerin hilâfete geçmesinde oynadığı rol sebebiyle ona "nâkilü'd-devle, sâhibü'd-devle, mümitü'd-devle, muhyi'd-devle" unvanları verilmiştir. Ebû Müslim, İran, Özbekistan, Türkmenistan ve Dağıstan'da olduğu gibi Anadolu Türk halkı arasında da mübarek kahramanlardan biri kabul edilmiş ve daima hakkı savunan, haksızlığa ve zulme karşı çıkan bir kişi olarak gösterilmiştir. Ebû Abdullah Muhammed b. Ümran el-Merzübânî'nin, Ahbâru Ebi Müslim Sâhibi'd-da've'si gibi onun kahramanlıkları hakkında yazılan ve mitolojik unsurlar içeren halk hikâyeleri ve destanlar, halk arasında zevkle okunmuştur. Bkz. Hakkı Dursun Yıldız, "Ebu Müslim el-Horâsânî", *DİA*, X, 197-199.

¹¹¹ Krş. Kummî, *Makâlât*, s. 37, 69; Nevbahtî, *Fıraku's-Şia*, s. 40/trc. 32; Şehristânî, *el-Milel*, I, 149-150

¹¹² Ravendiyye, bazı kaynaklarda Râvendiyye şeklinde geçerken (Bkz. Eş'ari, *Makâlât*, s. 21-22/trc.52; Bağdâdî 40/trc.32) bazı müellifler (Kummî, *Makâlât*, s. 40, 64. Nevbahtî, *Fıraku's-Şia*, s. 29-30) Râzî gibi bu fırkanın ismini Ravendiyye şeklinde kaydetmiştir.

Ebû Hüreyre b. er-Ravendî'ye uyanlardır. Onlar, imametin öncelikle Abbâs¹¹³'in hakkı olduğunu iddia ediyorlardı.

Bunların dışında daha birçok Keysânî fırkası mevcuttur. Ancak zikretmiş olduğumuz bu kadar malumat yeterlidir.

DÖRDÜNCÜ BÂB

Müşebbihe¹¹⁴

Biliniz ki, Yahudilerin çoğu teşbih düşüncesini (müşebbihe) benimsemiştir. İslam'da teşbih düşüncesinin ilk ortaya çıkışı, Râfıziler eliyle olmuştur. Allah'ın organları ve uzuvları olduğunu kabul eden Benân b. İsmâil, Hişâm b. el-Hakem, Hişâm b. Sâlim el-Cevâlîkî, Yunus b. Abdurrahman el-Kummî ve Şeytanu't-Tâk olarak isimlendirilen Ebû Cafer el-Ahval bunların örneğidir. Bu kimseler Râfızilerin alimlerinin reisleridir. Daha sonra aklî ilimlerden nasipleri olmayan bir takım cahiller de bu konuda saçmalamışlardır. Şimdi sırasıyla onların fırkalarını zikredeceğiz.

(Birincisi): Hakemiyye¹¹⁵

Hişâm b. el-Hakem¹¹⁶'in taraftarlarıdır. O, Allah'ın bir cisim olduğunu iddia ediyordu. O, bir sene içerisinde birçok defa görüşünü değiştirmiştir. Bir seferinde Allah'ın saf bir külçe olduğunu iddia ederken başka bir defa da ise Allah'ın tıpkı mum gibi olduğunu iddia etmiştir. Nasıl ki muma hangi yönden bakarsan o baktığın yön mumun vechi ise Allah'ın da böyle olduğunu söylemiştir. Nihayetinde Allah'ın yedi karış olduğu görüşünde karar

¹¹³ Muhammed b. Ali b. Abdillâh b. el-Abbâs b. Abdilmuttalib el-Hâşimî el-Kureşî (v. 125/743), Abbâsi devletinin ilk kurucusudur. Seffâh ve Mansûr'un babasıdır. Hakkı Dursun Yıldız, "Abbâsiler" *DİA*, I, 31.

¹¹⁴ Eserin neşrinde bu bâb numarası ve başlığı yoktur. Ancak eserin bâblarının tertibi açısından bu ziyadeyi yapmayı gerekli gördük. Çünkü bu bölümde teşbih, tecsim gibi kelâm tarihinde ele alınan konulara temas edilmiş ve kendisinde sonra gelen bölüm de Beşinci bâb olarak zikredilmiştir. Çev.

¹¹⁵ *Makâlât*, (s. 31/trc. 61), *el-Fark*, (s. 65/trc. 48) ve *el-Milel*, (I, 187)'de, Hişâmiyye şeklinde geçmektedir. Ancak bu ismin Mutezile fırkalarından biri olan Hişâmiyye ile karıştırılmaması gerekir. Çev.

¹¹⁶ Tam adı, Ebû Muhammed b. Hişâm el-Hakem el-Vâsıtî (v. 179/795)'dir. Vâsıt'ta doğmuştur. Cafer es-Sâdık ve oğlu Musa el-Kâzım döneminde İmamiyye kelâmının en önemli temsilcisiydi. Onun geliştirdiği imamet düşüncesi İmamiyye doktrininin esasını teşkil etmektedir. Kummî, *Makâlât*, s. 88, 91; Mustafa Öz, "Hişâm b. Hakem", *DİA*, XVIII, 153–154.

kılmıştır. Çünkü bu ölçü, diğer ölçülere göre en uygun olanıdır¹¹⁷.

İkincisi: Cevâlîkiyye

Hişâm b.Sâlim el-Cevâlîkî er-Râfîzî¹¹⁸'ye uyanlardır. Onlar, Allah'ın bir cisim olmadığını ancak insanın suretine benzer bir sureti olduğunu iddia etmişlerdir. Ayrıca O'nun el, ayak ve gözden mürekkep olduğunu ancak uzuvlarının et ve kandan oluşmadığını söylemişlerdir¹¹⁹.

Üçüncüsü: Yûnusiyye

Yûnus b. Abdurrahmân el-Kummî¹²⁰'nin taraftarlarıdır. Bu kimseler Allah'ın üst yarısının içi boş, alt yarısının ise dolu olduğunu iddia etmişlerdir¹²¹.

Dördüncüsü: Şeytâniyye

Şeytânü't-Tâk¹²²'in taraftarlarıdır. Onlar Allah'ın arş üzerinde olduğunu ve Allah'a nispetle zayıf/güçsüz olsalar da meleklerin arşı taşıdıklarını iddia etmişlerdir. Zira zayıf olan bir kimse, tıpkı horozun bacaklarının inceliğine rağmen büyük bedenini taşıdığı gibi kuvvetli olanı taşıyabilir¹²³.

Beşincisi: Havvariyye

¹¹⁷ Râzî, bu fırka hakkındaki görüşleri neredeyse tamamıyla Eş'arî'den almıştır. Krş. Eş'arî, *Makâlât*, s. 31/trc. 61; Bağdâdî, *el-Fark*, s. 65/trc. 48, 170; Şehristânî, *el-Milel*, I, 187.

¹¹⁸ Tam adı Hişâm b. Sâlim el-Cevâlîkî el-Ca'fî el-Allâf 'tır. Bısr b. Mervân'ın kölesidir. Şia kelamcılarında olup Allah hakkında aşırı görüşleri ile bilinmektedir. İbn Nedîm, *Fihrist*, s. 220.

¹¹⁹ Krş. Kummî, *Makâlât*, s. 88, 91; Nevbahtî, *Fıraku's-Şia*, s. 66; Eş'arî, *Makâlât*, s. 34/trc. 63; Bağdâdî, *el-Fark*, s. 68/trc. 51; Şehristânî, *el-Milel*, I, 187.

¹²⁰ Yûnus b. Abdurrahmân el-Kummî: Benû Esed'den Ali b. Yaktîn b. Musâ'nın azatlı kölesidir. Şia ile ilgili birçok eseri vardır. Bkz. Şehristânî, *el-Milel*, I, 191-192; İbn Nedîm, *Fihrist*, s. 272.

¹²¹ Görüşleri için Bkz. Kummî, *Makâlât*, s. 62, 92; Nevbahtî, *Fıraku's-Şia*, s. 69; Eş'arî, *Makâlât*, s. 35/trc.64; Bağdâdî, *el-Fark*, s. 70/trc. 52, 170; Adudüddin Abdurrahmân b. Ahmed el-İcî, *el-Mevâkıf* (thk. Abdurrahmân b. Umeyre), Beyrut 1997, III, 683.

¹²² Tam adı Ebû Ca'fer Muhammed b. Ali b. en-Nu'mân el-Kûfî el-Ahvel (v. 160/777)'dir. Şia, onun için "Müminü't-Tâk" derken, muhalifleri "Şeytânü't-Tâk" demektedir. Bkz. Kummî, *Makâlât*, s. 88, 227-228; Eş'arî, *Makâlât*, s. 37/trc. 65.

¹²³ Râzî'nin Şeytâniyye fırkasının görüşleri olarak naklettiği bu bilgileri Bağdâdî, (s. 71/trc. 52) Yûnusiyye fırkasının görüşleri altında zikretmiştir.

Dâvûd el-Havvârî¹²⁴'nin taraftarlarıdır. Onlar Allah için uzuvların, hareket, sükûn ve koşmanın var olduğunu kabul ediyorlardı. O şöyle diyordu: Allah'ın ferc ve sakalının izahı dışındaki diğer uzuvlarıyla ilgili her şeyin açıklamasını bana sorun!

Fasıl: "Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâa'nın Bu konudaki İnanç" ¹²⁵

Biliniz ki, Mutezile'den bir cemaat teşbihi İmam Ahmet b. Hanbel¹²⁶, İshak b. Râhûye¹²⁷ ve Yahya b. Maîn¹²⁸'e nispet etmektedirler. Bu bir hatadır. Çünkü onlar itikatlarında teşbih ve ta'tilden uzaktırlar. Ancak onlar, müteşâbihât konusunda konuşmazlar aksine Allah'ın bir dengi ve benzeri olmadığını kesin olarak bilerek "biz inandık ve tasdik ettik" derlerdi. Malumdur ki bu inanç, teşbihten son derece uzaktır.

BEŞİNCİ BÂB

Kerrâmiyye Fırkaları Hakkında

Sicistân'ın zahitlerinden olan Ebû Abdullah b. Muhammed b. Kerrâm¹²⁹'ın taraftarlarıdır. Zühdüyle bir topluluğu kandırdı Ancak sonra o ve taraftarları Sicistân'dan sürüldü onlar da ve

¹²⁴ Bağdâdî ve Eş'arî'de Davûd el-Cevâribî şeklinde geçmektedir. Görüşlerini krş. Eş'arî, *Makâlât*, s. 209/trc. 187; Bağdâdî, *el-Fark*, s. 228/trc.171.

¹²⁵ Tırnak arasındaki ifade bize aittir. Asıl metinde yoktur. Çev.

¹²⁶ Tam adı ve künyesi Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî (ö. 241/855) şeklindedir. Hanbelî mezhebinin imamı kabul edilir. Büyük muhaddis ve fakihdir. İbn Nedim, *Fihrist*, s. 281.

¹²⁷ Tam adı Ebû Ya'kûb b. İshâk b. İbrahim b. Mahled et-Temîmî el-Hanzalî el-Mervezî (v. 243/857)'dir. Tefsir ve akaid ilimlerinde de söz sahibi olmakla birlikte daha ziyade hadis ve fıkıhçılığı ile tanınır. Allah'ın sıfatları, rüyetullah, halku'l-Kur'an gibi kelâmî konularda Mutezile başta olmak üzere Cehmiyye, Muattıla ve Mürchie gibi fırkalarla tartışmaları olmuştur Bkz. İbn Nedim, *Fihrist*, 281; Abdullah Aydınlı "İbn Râhûye", *DİA*, XX, 241.

¹²⁸ Tam adı ve künyesi Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Maîn b. Avn b. Ziyâd b. Bestâm b. Abderrâhmân el-Gatafânî (v. 233)'dir. Meşhur muhaddislerdendir. Kendisinden Buhârî ve Müslim de hadis rivayet etmiştir. *Ahvâlu'r-ricâl* isimli eseriyle tanınır. Bkz. İbn Nedim, *Fihrist*, 282.

¹²⁹ Tam adı Ebu Abdullah b. Muhammed b. Kerrâm es-Sicistânî (v. 255/869)'dir. Kerrâmiyye'nin kurucusu kabul edilmektedir. Eş'arî, *Makâlât*, s. 141/trc. 144; Bağdâdî, *el-Fark*, s. 215/trc. 160; Şehristânî, *el-Milel*, I, 99.

Ğarce¹³⁰'ye varıncaya kadar gittiler ve oranın halkını kendi inançlarına davet ettiler. Ğarceliler de onların görüşlerini kabul etti ve bu mezhep bu bölgede kaldı. Aşağıda ayrıntılarını vereceğimiz üzere bunların birçok fırkaları vardır.

Tarâikiyye, İshâkiyye, Hamâkiyye, Âbidiyye, Yûnâniyye, Sûremiyye, Heysamiyye, Onların en makulu (en iyileri) **Heysamiyye**'dir. Genel olarak onların hepsi Allah'ın cisim ve cevher olduğuna ve de hadislere mahal teşkil ettiğine inanırlar. O'nun için bir yön ve mekân kabul ederler. Ancak Âbidiyye O'nunla arş arasındaki uzaklığın sonlu olduğunu iddia ederken Heysamiyye ise bu uzaklığın sonsuz olduğunu söylemektedir. Furua ait meselelerde onların çok tuhaf görüşleri vardır. Bunların davranışları temel olarak olağan üstülük, yalan dolan ve zahit gibi görünmeye dayanır. Abdullah b. Kerrâm'ın birçok eseri vardır. Ancak onun dili son derece rekâetli ve sakattır.

ALTINCI BÂB

Cebriyye Fırkaları Hakkında

Onlar, kulun fiili üzerinde herhangi bir kudretinin olmadığını iddia etmişlerdir. Mutezile, bu görüşün sahiplerini cebriye ve mücbire olarak isimlendirmiştir. Bu hatadır. Çünkü biz kulun, (fiilleri üzerinde) herhangi bir kudretinin olmadığını söylemiyoruz. Aksine sadece kulun, (fiillerinin) yaratıcı(sı) olmadığını ifade ediyoruz.

Cebriyenin Birinci Fırkası: Cehmiyye

Tirmizî'li Cehm b. Safvân¹³¹'in taraftarlarıdır. Onun sözlerinden birisi şudur: "Kulun, (fiili üzerinde) kesinlikle herhangi bir kudreti yoktur". O yine şöyle diyordu: "Şüphesiz ki Allah muhdis'tir. Bir varlığın veya bir şeyin ismi Allah hakkında kullanılmaz¹³²".

¹³⁰ Ğarcuşar genel adıdır. Batı'da Herat, doğuda Ğur, kuzeyde Merv ve güneyde de Gazne ile çevrili yer. Şihâbuddin Ebû Abdillâh Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî, *Mucemü'l-Buldân*, Mısır 1906, IV, 193.

¹³¹ Ebû Muhriz Cehm b. Safvân es-Semerkandî et-Tirmizî (v.128/745): İlk kelimcilerden olup Cehmiyye fırkasının kurucusu kabul edilmektedir. Cebri görüşünden dolayı bu fırkaya Cebriye de denilir. Sâlim b. Ahvâz el-Mâzenî tarafından öldürülmüştür. Şehristânî, *el-Milel*, I, 73; Şerafettin Gölcük "Cehm b. Safvân", *DİA*, VII, 233.

¹³² Krş. Kummî, *Makâlât*, s. 6; Eş'arî, *Makâlât*, s.132/trc. 137; Bağdâdî, *el-Fark*, s. 211/trc. 156; Şehristânî, *el-Milel*, I, 73.

İkincisi: Neccâriyye

Hüseyin b. Muhammed en-Neccâr¹³³'a uyanlardır. Onlar, sıfatlar, (halku'l) Kur'an ve rüyet(ullah) konularında Mutezile'yle; amellerin yaratılması ve istitâat konularında da Cebriye ile muvafıktırlar¹³⁴. Bunların birçok fırkaları vardır.

Bur'ûsiyye¹³⁵, Za'ferâniyye, Müstedrikiyye, Hafsiyye¹³⁶.

Üçüncüsü: Dırâriyye

Onlar Dırâr b. Amr el-Kûfi¹³⁷'ye uyanlardır. O, başlangıçta Vâsıl b. Atâ'nın öğrencisiydi. Ancak daha sonra amellerin yaratılması ve kabir azabının inkarı konularında ona muhalefet etti. Ayrıca o, Kureyşli olmayanların İmamete, Kureyşli olanlardan daha layık olduğunu iddia ediyordu¹³⁸.

Dördüncüsü: Bekriye

Bekr b. Uhti Abdilvahid'in taraftarlarıdır. Onlar çocuklar ve hayvanların (hiçbir) acı hissetmediğini iddia etmektedirler. Ancak bu söz, aklın zaruretiyle bilinen şeylerin zıddıdır¹³⁹.

YEDİNCİ BÂB

Mürcie Hakkında

Birincisi: (Yûnusiyye)

¹³³ Ebu Abdillah el-Huseyn b. Muhammed b. Abdillah en-Neccâr: Bişr el-Merisi'nin ashâbı idi ve en-Nazzâm'la tartışmalara girmişti. 230/844 civarında ölmüştür. Bkz. İbn Nedim *Fihrist*, s. 223.

¹³⁴ Bkz. Eş'arî, *Makâlât*, s. 135, 283/trc. 139, 232; Bağdâdî, *el-Fark*, s. 207/trc. 153; Şehristânî, *el-Milel*, I, 75;

¹³⁵ Tercümede esas aldığımız nüshada "Bur'ûsiyye" şeklinde geçmektedir. Ancak bu hatalıdır. Doğrusu "Buğrûsiyye" şeklinde olmalıdır.

¹³⁶ Neccâriyye'den doğan bu küçük fırkalar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Bağdâdî, *el-Fark*, s. 209-210/trc. 154-155; Şehristânî, *el-Milel*, I, 75.

¹³⁷ Tam adı, Ebu Amr Dırâr b. 'Amr el-Gatâfânî el-Kûfi (v. 200/815)'dir. Kaynaklarda hakkında fazla bilgi yoktur. Vasil b. Atâ döneminde ortaya çıkmıştır. Mutezile bidatçilerinden gösterilmektedir. Mutezile içerisindeki farklı görüşlerinden dolayı sonrakilerin çoğu onu Mutezili olarak görmemiştir. Mustafa Öz, "Dirâr b. Amr", *DİA*, IX, 274-275.

¹³⁸ Krş. Eş'arî, *Makâlât*, s. 281/trc. 230; Bağdâdî, *el-Fark*, s. 213/trc.158; Şehristânî, *el-Milel*, I, 77.

¹³⁹ Kurucusu olan Bekr b. Uhti Abdilvahid b. Zeyd hakkında kaynaklarda çok fazla bilgi yoktur. Daha çok sûfi olarak meşhur olmuştur. Bkz. Eş'arî, *Makâlât*, s. 286/trc. 234; Bağdâdî; 212/ trc. 157.

Yûnus b. Avn'ın taraftarlarıdır. Onlar, imanda artma ve eksilmenin olmayacağını iddia etmişlerdir¹⁴⁰.

İkincisi: Ğassâniyye:

Gassân el-Haremî¹⁴¹'ye uyanlardır. Onlar imanın artma ve eksilme kabul etmeyeceğini ve imanın her kısmının iman olduğunu söylemektedirler¹⁴².

Üçüncüsü: Yevmiye¹⁴³

İmanla beraber olan masiyetin imana bir zarar vermeyeceğini ve Allah'ın bu ümmet içerisindeki fasıklara azap etmeyeceğini iddia eden kimselerdir

Dördüncüsü: Sevbâniyye

Sevbân'a uyanlardır. Onlar Müslümanların isyankârlarına sırat üzerinde ateşten bir şeyin yapışacağını ancak onların asla cehenneme girmeyeceklerini iddia etmişlerdir¹⁴⁴.

Beşincisi: Hâlidiyye

Bu kimseler Hâlid'in taraftarlarıdır. Onlar Allah'ın isyankârları cehennem ateşine sokacağını ancak onları orada bırakmayacağını bilakis oradan çıkarıp cennete koyacağını söyleyen kimselerdir.

Ehl-i sünnet ve'l-cemaat'in bu konudaki görüşüne gelince o şöyledir: Biz Allah'ın fasıklardan bir kısmını affedeceğini kesin olarak biliriz. Ancak fasıklardan muayyen bir şahıs hakkında Allah muhakkak ki onu affeder şeklinde kesin bir hüküm veremeyiz. Ve yine bilinmektedir ki Allah, fasık birisine daimi olarak azap etmez.

SEKİZİNCİ BÂB

Sufilerin Halleri Hakkında

¹⁴⁰ Krş. Eş'arî, *Makâlât*, (Yûnus es-Semerî şeklinde) s. 133/trc. 138; Bağdâdî s. 202/trc. 149; İsferyîni, *et-Tabsîr*, s. 60; Şehristânî, *el-Milel*, (Yûnus en-Nümeyrî şeklinde) I, 138.

¹⁴¹ Şehristânî, *el-Milel*, (Ğassân el-Kûfi şeklinde), I, 139.

¹⁴² Krş. Eş'arî, *Makâlât*, s. 139/trc. 142; Bağdâdî, *el-Fark*, s. 203/trc. 149; İsferyîni, *et-Tabsîr*, s. 60; Şehristânî, *el-Milel*, I, 139.

¹⁴³ Bazı yazarlar bu fırkayı "tevmeniyye" şeklinde kaydetmişleridir. Eş'arî, *Makâlât*, s. 139/ trc.142; Bağdâdî, *el-Fark*, s. 203/trc.149.

¹⁴⁴ Krş. Eş'arî, *Makâlât*, s. 135/trc. 139; Bağdâdî, *el-Fark*, s. 204/trc. 150; İsferyîni, *et-Tabsîr*, s. 61; Şehristânî, *el-Milel*, I, 139.

Şunu bilin ki İslam ümmetinin fırkalarını yazanlar Sûfiyye'yi zikretmemişlerdir. Bu bir hatadır. Çünkü Sûfilerin sözünün ve yolunun amacı marifetullah'tır. O da bedenî ilişkilerden soyutlanma ve temizlenmedir. Bu ise güzel bir yoldur. Onların çeşitli fırkaları vardır.

Birincisi: Âdetler Ehli (Ashâbu'l-âdât)

Bu kimseler, işlerinin neticesi ve amaçları, hırka giymek ve seccade sermek gibi zahiri süslemek olan kimselerdir.

İkincisi: İbadet ehli (Ashâbu'l-ibâdât)

Diğer işleri bir yana bırakıp devamlı olarak zühd ve ibadetle meşgul olan kimselerdir.

Üçüncüsü: Hakikat Ehli (Ashâbu'l-Hakika)

Bunlar farz ibadetleri eda ettikten sonra nafîle ibadetlerle değil tefekkürle ve nefsi cismanî ilişkilerden soyutlamaya çabalamakla uğraşan kimselerdir. Onlar zihinlerini ve iç âlemlerini Allah'ın zikrinden uzak tutmamaya gayret gösteriyorlardı. İnsanların kabul ettiği fırkaların en hayırlısı budur.

Dördüncüsü: Nûriyye

Bu topluluk şöyle der: Nurî (aydınlatıcı) ve Nârî (yakıcı) olmak üzere iki perde vardır. Nûrî perde, tevekkül, şevk, teslim, mura-kabe, üns, vahdet, ve hâlet gibi övülmüş sıfatları elde etmekle meşgul olmak; nârî perde ise, şehvet, gazap, hırs ve emel ile meşgul olmaktır. Çünkü bu sıfatlar nârîdir. Nitekim iblis, nârî olduğu için kolaylıkla hasedin içine düşmüştür.

Beşincisi Hulûliyye

Biz, bu kimseleri kendilerinde garip haller gören kimseler olarak anıyoruz. Bu kimseler akli ilimlerden yeterince nasipleri olmamasından dolayı kendileri için hulul ve ittihad halinin meydana geldiğini zannederler ve korkunç iddialarda bulunurlar. Bu düşünceleri ilk defa ileri sürenler, Râfızîlerdir. Zira onlar imamları hakkında hulul iddiasında bulunmuşlardır.

Altıncısı: Mübâhiyye

Bu kimseler aslı astarı olmayan ibadetlere devam edip ve hakikat hususunda lâfebeliği yapan kimselerdir. Allah'ı sevdikleri iddiasındadırlar ama onların hakikatten hiç de nasipleri yoktur, aksine şeriata da muhaliftirler. Sevgilinin kendilerinden teklifi kaldırdığını söylerler. Bunlar, bu grupların en kötüsüdürler ve

gerçekte daha sonra zikredeceğimiz üzere Mazdek dini üzeredirler.

Bazı İslamî Fırkaların Anlatılması

Soru: Eğer denirse ki “bu saymış olduğunuz fırkaların sayısı yetmiş üçten daha fazla ve Rasulullah bu sayıdan daha fazlasını bize bildirmedi şimdi buna inanmak nasıl gerekli olabilir?”

Bunun cevabı şudur:

Hiz. Peygamber’in fırkaları zikretmekten muradının “büyük fırkalar/el-firaku’l-azîm” olması mümkündür. Bizim saydığımız fırkalardan bazıları büyük fırkalardan değildir. Yine aynı şekilde Hiz. Peygamber, bunların yetmiş üç fırka olacağını haber vermiştir. Bu yüzden onların bu sayının altında olması mümkün değildir. Ancak sayı daha fazla olduğunda bunun bir sakıncası olmaz. Bu muhtasar eserde meşhur fırkalardan daha fazlasını nasıl ve niçin zikredeceğiz ki! Şayet onların hepsini zikretmiş olsaydık zikrettiklerimizden çok daha fazlasını saymamız gerekirdi. Hatta Râfîzî fırkalarından tek birinin - imamiye- içerisinde yetmiş üç ayrı fırka bulunabilir. İslamî fırkaların bazılarına işaret ettiğimize göre İslam’ın dışındaki bir takım fırkalara da temas edelim.

DOKUZUNCU BÂB

Müslüman Olmadıkları Halde Müslüman Olduklarını Beyan Edenler Hakkında

Bunların gerçekten çok sayıda fırkası vardır. Ancak biz bunların en meşhur olanlarını zikredeceğiz.

Birinci fırka: Bâtıniye

Biliniz ki, bu kimselerin İslam’a verdiği zarar kâfirlerin hepsinin verdiği zarardan daha fazladır. Bunlar birçok fırkaya ayrılır. Onların genel olarak amacı şeriatı temelinden yok etmek ve yaratıcıyı inkar etmektir. Onlar hiçbir dine inanmazlar, kıyameti de kabul etmezler ancak sadece ahirete inanıyormuş gibi bir görünüm sergilerler.

Nakledildiğine göre Ehvâzlı bir zındık olan ve Abdullah b. Meymûn el-Kaddâh¹⁴⁵ denilen bir adam Ca’fer es-Sâdık’ın yanına gitti. Bu kişi vaktinin çoğunu Ca’fer es-Sâdık’ın oğlu İsmail’in

¹⁴⁵ Abdullah b. Meymun el-Kaddâh hakkında çok fazla bilgi yoktur. İsmailiyye mezhebinin dayandığı bätünî akideyi vaz edip geliştirenlerden biri olduğu söylenmektedir. Bkz. Ethem Ruhi Fıglalı, “Abdullah b. Meymûn el-Kaddâh” *DİA*, I, 117–118.

hizmetinde geçiriyordu. İsmail ölünce oğlu Muhammed b. İsmail'in hizmetine devam etti. Daha sonra Muhammed b. İsmail ile beraber Mısır'a gitti. Ancak Muhammed b. İsmail orada öldü. İsmail'in bir çocuğu yoktu ancak cariyesi kendisinden hamileydi. Abdullah b. Meymûn'un da kendisinden hamile bir cariyesi vardı. Abdullah, Muhammed b. İsmail'in cariyesini öldürdü. Kendi cariyesi çocuğu doğurunca insanlar Muhammed b. İsmail'in oğlu oldu dediler. Çocuk büyüyünce ona zındıklığı öğretti ve insanlara imamet Muhammed'den işte bu oğluna geçti artık ona itaat etmeniz size vaciptir dedi. Ona bu konuda içlerinde Müslümanların dinine karşı bir düşmanlık bulunmasından dolayı Mecusî olan acem krallarının çocuklarından geride kalanlar yardım ettiler. Onlar bununla birçok halkı saptırdı. Bu düşüncesini Mağrib, Mısır ve İskenderiyye'den bir topluluk da benimsedi. Davetçileri ülkelere yayıldı. Onlardan Mısır'ı ilk olarak hakim olan el-Mehdî daha sonra da el-Kâim idi¹⁴⁶. Muntasır zamanında Hasan b. Sabbâh onun yanına gitti ve ondan davet etme yetkisi aldı ve acem ülkesine geri döndü ve bununla birçok halkı saptırdı. Mısır krallarının soyu bizim zamanımızda kesilmiş olsa da Hasan b. Sabbâh fitnessi onlardan sonra da devam etmektedir.

Şimdi onların firkalarından bazılarını anlatmaya başlayalım.

Birincisi: Sabbâhiyye

Onlar Hasan b. Sabbâh'ın taraftarlarıdır. Onlar tüm meselelerde şu esasa dayanırlar. Akıl eğer yeterli ise bir kimsenin başkasına itiraz etmemesi gerekir. Eğer akıl yeterli değilse mutlaka bir imama tabi olmak gerekir. Onlara şöyle cevap veririz: Eğer akla ihtiyaç yoksa o zaman haklıyla haksız birbirinden nasıl ayırt edilecek? Yok eğer akla ihtiyaç varsa o takdirde imama ihtiyaç yoktur. Daha sonra şöyle deriz: Farz edelim ki imama ihtiyaç olsun, peki bu imam nerededir ve kimdir? Çünkü imam olduğu iddia edilen kimse son derece cahildir. Zira Batınî davetçileri olan Mısır emirlerinin çoğunluğu cahil ve fasık kimselerdir.

İkincisi: Nâsırıyye

Bir şair olan Nâsır b. Hasr'ın taraftarlarıdır. Onun yüzünden büyük bir topluluk sapıtmıştır.

¹⁴⁶ Burada Râzî tarihi bir hata yapmaktadır. Çünkü Mehdi ve Kâim Mısır'a hiçbir zaman sahip olamamıştır. Kaim 946 senesinde ölmüştür. Fâtımilerden Mısır'a ilk sahip olan dördüncü Halife el-Mu'iz li- Dinillah'tir. Naşir.

Üçüncüsü: Karâmîta

Hamdân el-Karmatî¹⁴⁷'nin taraftarlarıdır. O (önceleri) kendi halinde bir adamdı. Bâtîni davetçilerden biri ona geldi ve onu kendi inançlarına davet etti oda bu daveti kabul etti. Daha sonra da insanları bu inanca davet etmeye başladı ve onun yüzünden birçok insan sapıtı. Akabinde o insanlardan bir topluluk bir araya gelip hac yolunu kesip hacıları öldürdüler ve Mekke'yi harap etmek istediler. Ancak Allah onların kötülüklerini defetti. İşin sonunda da öldürüldüler¹⁴⁸.

Dördüncüsü: Bâbekiyye

Âzerbeycânî bir adam olan Bâbek¹⁴⁹'e uyanlardır. Zamanla gücü arttı ve inkârını izhar etti. Akabinde etrafında büyük bir halk toplandı. Mu'tasım döneminde büyük bir muharebeden sonra ele geçirildi ve yaydığı şer ortadan kaldırıldı¹⁵⁰.

Beşincisi: Mukni'iyye

Sahibu'd-da've Ebû Müslim'in ashabından olan Mukni'in taraftarlarıdır. O, Ebû Müslim'den sonra peygamberlik iddia etti. Daha sonra güçlendi ve etrafında büyük bir halk toplandı. Akabinde ulûhiyet iddiasında bulundu. Ancak işin sonunda öldürüldü.

Altıncısı: Seb'iyye (Yediciler)

Onlar tam bir devirin yedi olduğunu söylemektedirler. Buna delil olarak da "gökler ve yerler yedidir; hafta(nın günleri de) yedidir; organlar da yedidir" ifadesini kullanmaktadırlar. Ayrıca peygamberler için de aynı şekilde tam bir dönüşün yedi olduğunu söylemektedirler. Birincisi Hz. Adem ve vasîsi Hz. Şîit; İkinci Hz. Nûh ve vasîsi Hz. Sâm; Üçüncüsü Hz. İbrahim ve vasîsi Hz.

¹⁴⁷ Bu fırka Hamdân b. Eş'as el-Karmâtî (v. 293/906)'ye nispetle bu ismi almıştır. Aşırı Şii İsmailiyye mezhebine mensup bir zümredir. Zenci bir topluluk olduğu kaynaklarda geçmektedir. Bkz. Kummî, *Makâlât*, s. 219; Sabri Hizmetli, "Karmatiler", *DİA*, XXIV, 510-511.

¹⁴⁸ Krş. Kummî, *Makâlât*, s. 83; Eş'arî, *Makâlât*, s. 26/trc. 57.

¹⁴⁹ Bâbek el-Hurremî, aslen Mecûsî olup daha sonra İslam'a girmiştir. Abbasi Halifesi Memun zamanında 201/816'da ortaya çıkmış ve isyan etmiştir. 214/829 yılında Memun'un ordusunu mağlup etmiştir. Sonra el-Mu'tasım, el-Afşin idaresinde 220/835 yılında yeni bir ordu sevk etmiş ve neticede Afşin, 223/837 yılında Bâbek ve adamlarını mağlup ederek Halife'ye getirmiş, o da onları idam etmiştir. Hakkı Dursun Yıldız, "Bâbek", *DİA*, IV, 376-377.

¹⁵⁰ Krş. Bağdâdî (Hurremiyye olarak), *el-Fark*, s. 266/trc. 206.

İsmail ile İshâk; Dördüncüsü Hz. Mûsâ ve vasîsi Hz. Hârûn; Beşincisi Hz. İsa ve vasîsi Hz. Şem'ûn; Altıncısı Hz. Muhammed ve vasîsi Hz. Ali'dir. Ayrıca ilk imam Ali, ikinci imam Hasan, üçüncü Hüseyin, dördüncü Zeyne'l-Âbidin, beşinci Muhammed el-Bâkır, altıncı Cafer-i Sâdık ve yedinci İsmail b. Câfer'dir. Bi'set ve risaletten maksat, insan nevinden cismânî varlıkların ruhanî varlıklara katılmasıdır. Nübüvvet oğuldan Muhammed b. İsmail'e geçtiğinde insanlardan zahiri mükellefiyet kalkacaktır. Bu yolla onlar insanları şeriatın dışına çıkarmaktadırlar. Hâlbuki hakikatte onların bu türden söylemiş oldukları şeylerin tümü (insanları) kandırma amacıyla zikrettikleri şeylerdir. Bu onların Allah'a, resulüne ve imama inanmamaları ve insanları bu yolla saptırmak istemeleri yüzündendir.

ONUNCU BÂB

Hakikatleri ve İsimleri itibarıyla İslam'ın Dışında Olan Fırkalarının Açıklanması

Bu bâb altı fasıl şeklinde ele alınmıştır.

Birinci Fasıl

Yahudilerin Fırkalarının Açıklanması

Onlar neshin caiz olmadığı konusunda ittifak halindedirler¹⁵¹. Onların hepsi Musa, Harun ve Yûşa'ya iman ederler. Yine onların çoğu Musa'nın şeraitini onaylayan peygamberlere iman ederlerken bazıları bu peygamberleri inkâr eder. Onların en belirgin vasfî teşbihi kabul etmeleridir. Birçok fırkaları vardır. Ancak biz onların en meşhur olanlarını zikredeceğiz.

Birincisi: Annâniyye

Annân b. Dâvud¹⁵²'un taraftarlarıdır. Hz. İsa'yı kötü sözle anmazlar aksine onun peygamber olmasa da Allah'ın velî kullarından biri olduğunu ve Hz. Musa'nın şeriatını onaylamak üzere geldiğini, İncil'in İsa'nın kitabı olmadığını aksine bazı öğrencilerinin bir araya getirdiği bir kitap olduğunu iddia ederler.

İkincisi: İseviyye

¹⁵¹ Krş. Şehristânî, *el-Milel*, I, 232-237.

¹⁵² Ebu Ca'fer el-Mansûr'un halifeliği döneminde doğu tafralarından geldiği söylenen Annân b. Davûd'a nispet edilen bir firkadır. Şehristânî, *el-Milel*, I, 237.

Ebû İsa b. Ya'kûb el-İsfahânî¹⁵³'nin taraftarlarıdır. Onlar Hz. Muhammed'in peygamberliğini kabul etmekle beraber onun Arap olmayanlara (acem) ve İsrail oğullarına değil de sadece Araplara gönderilmiş bir peygamber olduğunu söylerler.

Üçüncüsü: Meâdiyye

Hemedân'lı bir adamın taraftarlarıdır. Onların Yahudilikteki durumu Bâtînîlerin, Müslümanlar içerisindeki durumuna benzer.

Dördüncüsü: Sâmiriyye

Onlar Hz. Mûsâ ve Hz. Hârûn'dan başka bir peygambere ve Tevrat'ın dışında da bir kitaba iman etmezler. Onların dışındaki Yahudiler ise Tevrat ve Allah'ın Tevrat dışında göndermiş olduğu kitaplara iman ederler. Bahsi geçen kitapların sayısı yirmi beştir¹⁵⁴. Eş'iyâ, İrmiyâ ve Hazkiel'in kitapları bunlardandır¹⁵⁵.

İkinci Fasıl

Hıristiyanların Durumlarının Açıklanması

Bunlar büyük firkalardır. Onlardan beşi şunlardır.

Milkâniyye¹⁵⁶:

Onlar İsa, çarmıha gerildiği sırada Allah'ın İsa ile tek vücut olan halinin devam ettiğini iddia etmektedirler.

İkincisi: Ya'kûbiyye¹⁵⁷

¹⁵³ Tam adı, Ebu İsa İshâk b. Ya'kûb el-İsfahânî'dir. Emevî Halifesi Abdülmelik b. Mervân zamanında (684–705) yaşadığı söylenmektedir. Kendisinin beklenen Mesih'in elçisi, hatta bizzat Mesih ve bir peygamber olduğunu iddia etmiştir. Bkz. Bağdâdî, *el-Fark*, s. 175–216; Şehristânî, *el-Milel*, I, 239; M. Süreyya Şahin, “İsfahânî, Ebû İsa”, *DİA*, XXII, 507.

¹⁵⁴ Krş. Şehristânî, *el-Milel*, I, 232.

¹⁵⁵ Bu isimler Kitâb-ı Mukaddes'te isimleri zikredilen peygamberlerdendir. “Büyük Peygamberler” kavramı bu üç peygambere ifade etmek için kullanılır. Bkz. R. J. ZWI Werblowsky, Geoffrey Wigoder, *The Encyclopedia of the Jewish Religion*, London 1967, s. 311, md. Prophets, Book of.

¹⁵⁶ İslami kaynaklarda Melkâniyye, Melikiyye, Milkâniyye olarak da geçmektedir. Melkit Hıristiyanlığı 451'de Kadıköy Konsilinde kabul edilen iman ilkelerine bağlı kalan Roma Hıristiyanlığına hasımları tarafından verilen isimdir. Şehristânî, *el-Milel*, II, 248–250; Mehmet Aydın “Hıristiyanlık”, *DİA*, XVII, 355; İbrahim Kaplan, *Erken Dönem Müslüman-Hıristiyan Teolojik İlişkileri*, Ankara 2006, Basılmamış Doktora Tezi, s. 27.

¹⁵⁷ Hz. İsa'da ilahi tabiatın bulunduğu ve bu tabiatın beşeri tabiate galebe çaldığını ve beşeri tabiatın ilahi tabiat içerisinde kaybolduğunu iddia eden Monofizit harekettir. Bu hareketin lideri Yakub el-Bar'daîni (Jacques

Onlar, Allah'ın ruhunun suyun süte karışması gibi İsa'nın bedenine karıştığını söylemektedirler¹⁵⁸.

Dördüncüsü: Farfûriyûsiyye/Porfiriyusiyye

Filozof Farfûriyûs (Porfiriyus)'un taraftarlarıdır. O, Hıristiyanlığın çoğu ilkesini felsefi temellere oturtmuştur¹⁵⁹.

Beşincisi: Ermenûsiyye/Ermeniler

Onlar Allah'ın Hz. İsa'yı şereflendirme amacıyla "oğul" olarak çağırıldığını iddia etmişlerdir¹⁶⁰.

Üçüncü Fası

Mecûsî Fırkaları

Birincisi: Zerâdüştiyye

Zerâdüşt¹⁶¹'ün taraftarlarıdır. O, Azerbaycanlı bir adamdı. Beştâsef b. Lehrâsef zamanında ortaya çıktı. İsbendiyâr b. Beştâsef, Zerâdüşt dinini dünyada yaydı¹⁶². Mecusiler arasında birçok farklılık vardır ancak hepsi Allah'ın binlerce yıldır şeytanla harp ettiği hususunda ittifak halindedirler. İş uzayınca melekler Allah ile şeytan arasında arabuluculuk yaptı ve (anlaşmaya göre) Allah şeytana âlemi yedi bin yıl dilediği şekilde hükmetmesi ve istediğini yapması için teslim etti. Ancak bu sürenin sonunda

Baradai)'dir. Şehristânî, *el-Milel*, II, 253; Mehmet Aydın "Hıristiyanlık", *DİA*, XVII, 355

¹⁵⁸ Bu ifade aynı lafızlarla Şehristânî'de Milkaniyye fırkasının inanç ilkeleri anlatılırken geçmektedir. Şehristânî, *el-Milel*, II, 248.

¹⁵⁹ Şehristânî, *el-Milel*, II, 492; İbn Nedîm, *Fihrist*, s. 313.

¹⁶⁰ Aziz Gregoire'nin öncülüğünde Hıristiyanlığı bir millet olarak kabul eden ve sadece ilk üç ökümenik konsili kabul eden Ermenilerin, Katolik ve Ortodokslardan farklı olan mezheplerinin adıdır. Bkz. Mehmet Aydın "Hıristiyanlık", *DİA*, XVII, 355.

¹⁶¹ Zerdüşt hakkında İbnü'l-Esir şu bilgileri vermektedir. Bilinen adı Zerdüşt b. Sakimân'dır. O, peygamberlik iddiasında bulunmuş ve Mecusiler'de bu iddiasını kabul edip ona tabii olmuşlardır. Ehl-i Kitâb'ın iddialarına göre Zerdüşt, Filistinli olup Ermiyâ Peygamber'in öğrencilerinden birisinin hizmetinde bulunmuştu. Ancak Zerdüşt hainlik etti ve ona iftirada bulundu. Bunun üzerine Ermiyâ Peygamber'in bu öğrencisi ona beddua etti. O da alaca hastalığına yakalandı. Oradan ayrıлып Azerbaycan'a gitti ve Mecusilerin dinini ortaya koydu. Ali b. Muhammed b. Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, Beyrut ts, I, 258.

¹⁶² Beştâsef b. Lehrâsef, Kiyâniyan hanedanına mensup İran krallarından biridir. İsfendiyar b. Beştâsef de onun oğludur. Bu iki kralın Zerdüştlüğün yayılmasındaki rolleri için bkz. Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Tâthu'l-ümem ve'l-mülûk* (thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhîm), Beyrut ts., I, 561-565; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, I, 258-260, 273-275.

şeytanı öldüreceğini taahhüt etti. Daha sonra melekler ikisinin de kılıçlarını aldılar ve ikisinden her kim ki, bu anlaşmayı bozarsa kendi kılıcıyla öldürüleceği hususunda karara vardılar. Bunlar akli başında kimselerin söyleyeceği sözler değildir. Ancak Mecusiler bu konuda ittifak halindedirler¹⁶³.

(Dördüncü Fasıl): Senevîler Hakkında

Onlar dört fırkadır.

Birinci Fırka: Mânîviyye

Mânî¹⁶⁴ye tabi olanlardır. Mânî, hamarat bir heykeltıraş (nakkâş)tı. Sâbûr b. Ezdeşîr b. Bâbek¹⁶⁵ döneminde ortaya çıkmış ve peygamberlik iddia etmiştir. O şöyle demiştir: Âlemin her ikisi de kadîm olan iki aslı olup bunlar “nur ve zulmet”tir. Sâbûr onun görüşünü kabul etti. Ancak kralın dönemi sona erip Behrâm¹⁶⁶ iktidara gelince Mânî'yi yakaladı ve dövdürdü, vahşice derisini yüzdü ve sonunda da asarak öldürdü. Mânî'nin kaçarak Çin'e iltihak edenler dışındaki taraftarları da öldürüldü. Çin'e sığınanlar, oradakileri Mânî dinine davet ettiler. Çin ahali bu daveti kabul etti. Çin ahali günümüze kadar bu din üzere yaşamaya devam ediyor.

İkincisi: Deysâniyye

Onlar da aynı şekilde âlemin aslının nur ve zulmet olduğunu iddia etmektedirler. Onlar ile Mânîviyye arasındaki fark şudur. Mânîviyye nur ve zulmetin her ikisinin de canlı olduğunu söylemesine rağmen Deysaniyye nûrun canlıyken zulmet'in ölü olduğunu iddia etmektedir¹⁶⁷.

¹⁶³ Krş. Şehristânî, *el-Milel*, I, 264–268; Bağdâdi'de birkaç yerde Zerdüştilikten, peygamberlik iddiasında bulunan bir fırka olarak bahsedilmesine rağmen bir başlık altında hususen temas edilmemiştir.

¹⁶⁴ Nur ve Zulmet'ten ibaret iki ilah kabul eden Maniheizm'in kurucusu kabul edilmekte olan Mani, 216 yılında Güney Mezopotamya'da doğdu. Ailesi heterodoks bir Hıristiyan mezhebi olan Elkesai'ye mensuptur. 276'da öldürülmüştür. Bkz. Şehristânî, *el-Milel*, II, 268–274; Bağdâdi, *el-Fark*, s. 208; Şinasi Gündüz, “Maniheizm”, *DİA*, XXVII, 575.

¹⁶⁵ Sâsanî kralı I. Sâbûr/Şâbûr b. Erdeşîr kastediliyor. Bkz. İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 385–386; Esko Naskalı “İran”, *DİA*, XXII, 395; Ahmet Güner, “Sâbûr b. Erdeşîr ve Dâru'l-İlmi”, *DEÜİF Dergisi*, XIII, 65.

¹⁶⁶ Behrâm b. Hürmüz b. Sâbûr, İbnü'l-Esir'in naklettiğine göre üç yıl, üç ay, üç gün kadar hüküm sürmüş bir Sâsanî hükümdarıdır. Bkz. İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, I, 390; Esko Naskalı “İran”, *DİA*, XXII, 395.

¹⁶⁷ Krş. Şehristânî, *el-Milel*, II, 278.

Üçüncüsü: Martûniyye¹⁶⁸

Onlar nur ile zulmet arasında orta bir aslın daha bulunduğunu kabul etmişler ve bunu “muaddel” olarak isimlendirmişlerdir.

Dördüncüsü: Mazdekiyye¹⁶⁹

Mazdek b. Nâmedan’ın taraftarlarıdır. O, adil Enûşîrvân’ın babası Kubâz¹⁷⁰ b. Fîrûz’un döneminde rahiplerin rahibiydi (Mûbed-i Mûbedân)¹⁷¹. Ancak daha sonra peygamberlik iddia etti ve her şeyi mübah gören ibaha dinini ortaya attı. Daha sonra işi Kubâz’ın, karısını başkasının ondan faydalanması için göndermesi gerektiğini söylemeye kadar vardırı. Bu sözlerden dolayı Enûşîrvân’ın canı son derece sıkıldı ve babasına şöyle dedi: Baba bana müsaade et onunla münazara yapayım. Eğer beni yenerse ona itaat ederim. Eğer ben onu yenersen onu öldürürüm. Enûşîrvân ile münazara yapan Mazdek yenildi. Enûşîrvân ona üstünlük sağladı ve akabinde onu ve taraftarlarını öldürdü. Günümüzde bu ibaha dinine inanan kimseler işte bu topluluktan arta kalanlardır¹⁷².

Beşinci Fasıl

Sâbie/Sabâiyye Hakkında

Onlar bu âlemin müdebbirinin ve yaratıcısının şu yedi yedi gezegen (kevkeb) ve yıldızlar (nücum) olduğunu iddia etmişlerdir. Bu kimseler yıldızlara tapıyorlardı. Allah Hz. İbrahim’i gönderdiğinde insanlar Sabâiyye/Sâbi dinine inanıyorlardı. Bunun üzerine Hz. İbrahim tıpkı Allah’ın Kuran’da anlattığı gibi “Ben kaybolanları sevmem” diyerek onlara yıldızların sonradan yaratılmışlığı konusunda doğru yolu göstermek istedi. Biliniz ki putlara tapıcı-

¹⁶⁸ Bağdâdî, (trc. s. 282) Merkâyüniyye şeklinde, ve Eş’arî (trc. s. 249, 262, 264)’de “Marküniyye” şeklinde; Şehristânî’de (II, 279) ise “Markuyüniyye” şeklinde geçmektedir.

¹⁶⁹ Krş. Şehristânî, *el-Milel*, II, 279; Kenan Has, “Mezdekiye”, *DİA*, XXIX, 523–524

¹⁷⁰ Kubâz b. Fîrûz b. Yezdücird, Sâsânî hükümdarlarından biridir. Adaleti ile meşhur Enûşîrvân’ın babasıdır. Döneminde Sâsânî devleti oldukça zayıfladı. Mazdek’in fikirlerini uygulamaya soktu. Bkz. Taberî, *Târih*, II, 93; İbnü’l-Esir, *el-Kâmil*, I, 413–414;

¹⁷¹ “Mûbed-i Mûbedân”, Zerdüşti dininde alimlerin alimi, en büyük dini önder anlamında kullanılan bir kavramdır. Bkz. Hasan Enverî, *Ferhengi ruz-i suhân*, Tahran 1383, s. 1196.

¹⁷² Krş. Bağdâdî, *el-Fark*, s. 355/trc. 281; Şehristânî, *el-Milel*, II, 275–277.

lık bu dinden doğmuştur. Zira onlar ortaya çıktığında yıldızlara tapıyorlar ancak yıldızlar battıktan sonra onlara tapmak istediklerinde bu yıldızları şeklen ve resmen tasavvur etmeleri asla mümkün olmuyordu. Onlarda bunun üzerine putlar yaptılar ve onlara ibadet etmeye koyuldular. İşte bundan da yıldızlara tapıcılık doğmuştur¹⁷³.

Altıncı Fası

Felâsife Hakkında

Onların görüşüne göre alem kadimdir. Alemin illeti zorunlu olarak tesir meydana getirir, bu illetin hür bir iradesi yoktur. Filozofların çoğu Allah'ın ilmini ve bedenlerin diriltilmesini (haşrin cismaniliğini) inkâr ederler. Onların kıymet olarak en büyüğü birçok kitabı bulunan Aristoteles'tir. Bu kitapları hiç kimse Mahmûd b. Sebük Tekin¹⁷⁴ zamanında yaşamış olan Ebû Ali b. Sinâ kadar güzel bir biçimde nakletmemiştir. Filozofların hepsi bu kitaplara sarsılmaz bir inançla bağlıdırlar. Biz kelim ilmini ilk tahsile başladığımız sırada onlara cevap vermek için kitaplarını öğrenmeye heves duymuş bu yüzdende de ömrümüzün yarısını bu konuya sarf etmiştik. Nihayetinde Allah bizi onlara cevap sadedinde *Nihâyetü'l-ukûl*, *el-Mebâhisü'l-meşrikiyye*, *el-Mûlahhas*, *Şerhu'l-işârât*, *Cevâbâtü'l-mesâil'n-neccâriyye*, *el-Beyân ve'l-burhân fi'r-red alâ ehl'i-zeyği ve't-tuğyân*, *el-Mebâhisü'l-imâdiyye fi'l-matâlibi'l-meâdiyye*, *Tehzîbü'd-delâil fi uyûni'l-mesâil*, *İşâretü'n-nuzzâr ilâ letâifi'l-esrâr* gibi bir çok kitaplar yazmaya muvaffak kılmıştı. Bu kitapların hepsi dinin asıllarının (usulu'd-dîn) açıklamasını, filozofların ve diğer muhaliflerin şüphelerinin ortadan kaldırılmasını ihtiva etmektedir. Benimle hem fikir olanlar da bana muhalefet edenler de öncekilerden ve sonrakilerden hiç kimsenin bu eserlerin bir benzerini tasnif etmediklerini itiraf etmişlerdir.

Öteki ilimlerde tasnif ettiğimiz diğer eserlere gelince onları burada zikretmedik. Bununla beraber düşmanlarımız ve bize haset duyanlar, bize ve inancımıza ehl-i sünnet ve-l cemaatin itikâdına yardım etme konusunda büyük bir çaba ve ihtimam gös-

¹⁷³ Krş. Şehristânî, *el-Milel* (Sâbie şeklinde), II, 289.

¹⁷⁴ Tam adı ve künyesi, Ebû'l-Kâsim Yeminü'd-devle ve eminü'l-mille Kehfü'l-İslâm Nizâmü'd-dîn Gâzî Mahmûd b. Sebük Tegin'dir. Gazne Hükümdarlarından. Hind fâtihidir. 421/1030'da vefat etmiştir. Erdoğan Merçil, "Mahmûd-ı Gaznevi", *DIA*, XXVII, 362-365.

termemize rağmen hala bizi karalamayı sürdürüyorlar ve benim ehl-i sünnet ve-l cemat mezhebinden olmadığıma inanıyorlar. Bilen bilir ki benim ve seleflerimin mezhebi ancak ve ancak ehl-i sünnet ve-l cematın mezhebidir. Benim ve babamın öğrencileri yeryüzünün çeşitli köşelerinde hala insanları hak dine ve hak mezhebe davet etmektedirler. Böylelikle onlar bidatlerin hepsini ortadan kaldırmışlardır. Aslında şaşılacak olan şey bu hasetçi muhaliflerimin kınamaları değil aksine arkadaşlarımın ve sevdiğilerimin yardımımı engellemeleri ve düşmanlarıma cevap vermeme mani olmalarıdır. Malumdur ki, bir iş ancak yardım ve destek ile kolaylaşır/ başarıya ulaşır. Şayet bu yardım olamadan mümkün olsaydı kelîmullah olan Hz. Musa b. İmrân apaçık deliller ve kesin burhanlar olmasına rağmen Allah'a hitaben "onu beni doğrulayan bir yardımcı olarak benimle gönder¹⁷⁵" demezdi. Allah bizim ve sizin hayırlı başarılarla ulaşmamızı kolaylaştırsın. Bizi nimeti ve lutfu hürmetine dünya ve ahirette azabı hak etmemize sebep olacak olan şeylerden korusun.

Hamd tek olan Allah'a dır. Salât-u selâm peygamberi Muhammed Mustafa'nın, âlinin ve ashabının üzerine olsun.

Risale sona ermiştir.

¹⁷⁵ Kasas, 28/34

KAYNAKÇA

- Akgündüz, Ahmed, "Ebu'l-Hüseyn el-Basrî", *DİA*, X, 326.
- Algar, Hamid, "Hasan el-Askerî", *DİA*, XVI, 289.
- el-Askalânî, İbn Hacer, *Tehzîbü't-tehzîb*, Beyrut 1968, I- XII.
- Aydın, Mehmet "Hıristiyanlık", *DİA*, XVII, 355.
- Aydınlı, Abdullah "İbn Râhûye", *DİA*, XX, 241.
- Bağdâdî, Abdülkâhir, *el-Fark beyne'l-firak* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd) Ka-hire, ts.
- Bebek, Adil "Ka'bî", *DİA*, XXIV, 27.
- Buhârî, Muhammed b.İsmail, *Kitâbu't-târîhu'l-kebîr* (nşr. Abdurrahman b. Yahyâ el-Yemânî v. dğr.), Haydarabad 1941-1960, I-VIII.
- el-Cürcânî, Şerif Ali b. Muhammed, *Kitâbü't-Tarîfât*, Beyrut 1995.
- Enverî, Hasan, *Ferhengi ruz-i suhân*, Tahran 1383.
- Esko Naskalî "İran", *DİA*, XXII, 395.
- el-Eş'arî, Ebû'l-Hasan, *Makalatü'l-İslâmiyyîn* (nşr. H. Ritter), Wiesbaden 1963.
- Fığlalı, Ethem Ruhi, "Abdullah b. Meymûn el-Kaddâh" *DİA*, I, 117-118.
- _____, "Abdullah b. Sebe" *DİA*, I, 133.
- _____, "İbâziyye" *DİA*, XIX, 256.
- _____, "İbn Mülcem", *DİA*, XX, 220.
- Gölcük, Şerafettin "Cehm b. Safvân", *DİA*, VII, 233.
- Gündüz, Şinasi, "Maniheizm", *DİA*, XXVII, 575.
- Güner, Ahmet, "Sâbûr b. Erdeşir ve Dâru'l-İlmi", *DEÜİF Dergisi*, XIII, 65.
- el-Hamevî, Şihâbuddin Ebû Abdillâh Yâkût b. Abdillâh, *Mucemü'l-Buldân*, Mısır 1906, IV, 193.
- Has, Kenan, "Mezdekiye", *DİA*, XXIX, 523-524
- Hizmetli, Sabri, "Karmatiler", *DİA*, XXIV, 510-511.
- İbn Nedîm, *el-Fihrist* (nşr. İbrâhîm Ramazân), Beyrut 1997.
- İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ* (nşr. İhsân Abbâs), Beyrut 1968, VII, 156;
- İbnü'l-Esir, Ali b. Muhammed, *el-Kâmil fi't-Tarih*, Beyrut ts, I, 258.
- İbnü'l-Murtazâ, Ahmed b. Yahyâ, *Tabakâtu'l-mu'tezile*, thk. Susanna Diwald-Wilzer, Beyrut 1380/1961.
- el-İci, Adudüddin Abdurrahmân b. Ahmed, *el-Mevâkıf* (thk. Abdurrâhmân b. Umeyre), Beyrut 1997, I-III
- el-İsferâyîni, Ebû'l-Muzaffer, *et-Tabsîr fi'd-dîn ve temyizi'l-fırakati'n-nâciye an'ül-fırakî'l-hâlikîn* (nşr. Muhammed Zâhid b. El-Hasen el-Kevserî), Kahire 1940.
- Kaplan, İbrahim, *Erken Dönem Müslüman-Hıristiyan Teolojik İlişkileri*, Ankara 2006, Basılmamış Doktora Tezi.
- el-Kummî, Sa'd b. Abdillâh Ebi Halef el-Eş'arî, *Kitâbu'l-makâlât ve'l-firak* (nşr. Muhammed Cevâd Meşkûr), Tahran 1963.
- Merçil, Erdoğan, "Mahmûd-ı Gaznevî", *DİA*, XXVII, 362-365.
- en-Nevbahtî, Hasan b. Mûsâ, *Kitâbu fırakî's-Şîa* (nşr. H. Ritter), İstanbul 1931.
- Öz, Mustafa, "Acârîde" *DİA*, I, 319.
- _____, "Dırâr b. Amr", *DİA*, IX, 274-275.
- _____, "Gâliyye", *DİA*, XIII, 336.
- _____, "Keysâniyye", *DİA*, XXV, 362-363.
- _____, "Muhammed el-Bâkır", *DİA*, XXX, 506-507.
- _____, "Hişâm b. Hakem", *DİA*, XVIII, 153-154.

- R. J. ZWI Werblowsky, Geoffrey Wigoder, *The Encyclopedia of the Jewish Religion*, London 1967, md. Prophets, Book of.
- er-Râzî, Fahreddin, *İtikâdâtü fırakı'l-müslimîn ve'l-müşrikîn* (nşr., Ali Sâmî en-Neşşâr), Kahire 1938.
- _____, *İtikâdâtü fırakı'l-müslimîn ve'l-müşrikîn* (nşr., Muhammed el-Mutasım Billah el-Bağdâdî), Beyrut 1986.
- Sancar, Faruk, "İtikâdâtü Fırakı'l-Müslimîn ve'l-Müşrikîn ve el-Milel ve'n-Nihal Literatüründeki Yeri", *Kelam Araştırmaları*, Ocak 2009, c.1, ss. 131-148.
- Şahin, M. Süreyya, "İsfehâni, Ebû İsâ", *DİA*, XXII, 507.
- eş-Şehristânî, Muhammed b. Abdülkerim, *el-Milel ve'n-nihal* (thk. Ahmed Fehmi Muhammed), Beyrut 1992, I-II
- et-Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülük* (thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhîm), Beyrut ts., I, 561-565
- Tunç, Cihad, "Gaylan ed-Dımaşki", *DİA*, XIII.
- Uludağ, Süleyman, "Hasan-ı Basrî" *DİA*, XVI, 291.
- Yavuz, Yusuf Şevki, "Muvâfât" *DİA*, XXXI, 409.
- _____, "Abbasiler" *DİA*, I, 31.
- _____, "Bâbek", *DİA*, IV, 376-377.
- _____, "Ebu Müslim el-Horosânî", *DİA*, X, 197-199.
- Yiğit, İsmail, "Muhtâr es-Sekafi", *DİA*, XXX, 54.